

UPPSALA
UNIVERSITET

Masteruppsats i religionsvetenskap, 30 hp
Tros-och livsåskådningsvetenskap
Systematisk teologi med livsåskådningsforskning
Vårterminen 2019

“Låt oss be och bekänna”

Om vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld

Sofie Halvarsson

Examinator: Mattias Martinson

Handledare: Karin Johannesson / Thomas Ekstrand

Teologiska institutionen

Uppsala universitet

Abstract

The aim of this essay is first and foremost to clarify which kind of different answers there are to identify within an evangelical-lutheran tradition considering what a person should confess and take responsibility for as their sin and guilt. Secondly this essay aims to suggest the most plausible one. This essay thematically present four different figures of ideas that answers to the question of what a person should confess as their sin and guilt. These figures are: 1) To confess the ontological state of guilt 2) To confess the subjective sin and guilt 3) To confess the objective sin and guilt 4) To confess participation in the structural sin and guilt. These four different views of what to confess have been tested through three different criterias: a criteria of theology - by testing the coherence with an evangelical-lutheran tradition, a criteria of pastoral psychology - by testing the correspondence with theories in pastoral psychology and a criteria of good consequences - to see if the views of what to confess have a liberating effect on an individual and collective level. After testing these different views of what to confess my conclusion is that the most valid one is “ to confess our objective sin and guilt” because it expresses the violation of the “relation”. Some of the other views may serve as a good explanation for the human “situation”, but are not appropriate to confess as guilt.

Keywords: Sin, original sin, actual sin, guilt, feelings of guilt, shame, confession, absolution, forgiveness, evangelical lutheran tradition, Church of Sweden.

Innehållsförteckning

1. Inledning	s.3
1.1 Bakgrund och motivering av ämne	s.3
1.2 Problemformulering	s.4
1.3 Syfte och frågeställning	s.5
1.4 Material samt avgränsningar	s.6
1.5 Metod	s.9
1.5.1 "Tankefigurer" som teoretiskt begrepp bakom metoden	s.9
1.5.2 Innehållslig idéanalys och rekonstruktiv tolkning	s.11
1.5.3 Tematiskt disposition över tankefigurerna	s.13
1.5.4 Bedömning utifrån kriterier	s.13
1.6 Teori	s.15
1.6.1 Teologiska teoretiska utgångspunkter för en evangelisk-luthersk tradition..	s.16
1.6.2 Pastoralpsykologiska teoretiska utgångspunkter	s.19
1.6.3 Teori för vad som är befriande.....	s.20
1.7 Forskningsläge	s.21
2. Tematisk disposition över olika bekännelseuppfattningar	s.26
2.1 Bekänna vårt ontologiska skuld tillstånd	s.27
2.2 Bekänna vår subjektiva synd och skuld	s.30
2.3 Bekänna vår objektiva skuld/synd	s.33
2.4 Bekänna vår delaktighet i den strukturella synden och skulden	s.37
3. Vilken bekännelseuppfattning är rimligast utifrån uppställda kriterier?	s.40
3.1 Prövning av bekännelseuppfattningen om vårt ontologiska skuld tillstånd	s.39
3.2 Prövning av bekännelseuppfattningen om vår subjektiva synd och skuld	s.48
3.3 Prövning av bekännelseuppfattningen om vår objektiva skuld/synd	s.58
3.4 Prövning av bekännelseuppfattningen om vår delaktighet i den strukturella synden och skulden	s.65
4. Vad ska man be och bekänna? En rimlig syn på synd.....	s.71
5. Vidare forskning	s.76
6. Sammanfattning	s.78
7. Litteraturförteckning	s.79

1. Inledning

1.1 Bakgrund och motivering av ämne

Jag gillar inte högmässor! Varför ska jag gå dit? Jag har ingen skuld eller synd att bekänna!

Det är så skönt med syndabekännelsen och förlåtelsen, så att jag kan få bli förlåten för all skuld jag gjort som jag inte vet om

Jag uppskattar syndabekännelsen, att jag kan få vila i att jag inte behöver vara perfekt

Detta är endast några av de kommentarer människor i min omgivning har yttrat när de refererar till beredelsen i en högmässa i Svenska kyrkan idag. Eller för att bli personlig, när den kollektiva bönen om förlåtelse även inkluderar momentet “hör nu varje hjärtas tysta bekännelse” och jag och säkerligen många med mig lite stressat tänker:

“Vad ska jag egentligen bekänna?!” och försöker leta fram vad helst som kan uppfattas som en synd, medan en kritisk röst klingar i mitt huvud och säger att jag inte kan vara en särskilt bra kristen om jag inte kan komma på - en enda synd.

Som jag redogjort för cirkulerar det många olika uppfattningar över vad den enskilde gudstjänstdeltagaren egentligen ska be och bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld. Varje gudstjänstdeltagare eller annan människa som refererar till orden synd och skuld har en egen förförståelse av ordens betydelse. Jag menar att dessa olika förförståelser, de komplex av idéer som finns relaterat till dessa ord, kan beskrivas som olika teologiska *tankefigurer*, ett teoretiskt begrepp som kommer vara centralt för den här uppsatsen.¹ Jag vill med denna bakgrund och motivering av ämne visa att det finns en uppgift att göra, nämligen att synliggöra dessa tankefigurer om synd och skuld relaterat till förlåtelse, som jag i denna uppsatsen benämner som *bekännelseuppfattningar*. Jag visar att de finns och beskriver dess innehåll, jag prövar dem och argumenterar slutligen för vilken bekännelseuppfattning som är mest rimlig utifrån uppställda kriterier.

¹ Se metoddel.

En djupare mening än att det råder en viss förvirring över hur bekännelsebegreppet ska användas och tolkas är också att en oreflekterad syn på detta ämne kan leda till problematiska konsekvenser för människor. Detta förklarar jag mer ingående under nästa avsnitt.

1.2. Problemformulering

När en bekännelseuppfattning som ligger bakom den uttalade diskursen om synd och skuld relaterat till förlåtelse yttrar sig, kan den mentalt skicka iväg gudstjänstdeltagaren i olika problematiska bekännelseriktningar. Dessa bekännelseriktningar kan dels vara problematiska för själva Svenska kyrkan om den inte kohererar gentemot den evangelisk-lutherska traditionen kyrkan står i men också problematiska för den enskilda gudstjänstdeltagaren om den bekänner något som inte korresponderar mot psykologiska kunskaper och som leder till befriande konsekvenser för människor. Gudstjänstdeltagare kan bli sänd i en riktning där den bekänner och får förlåtelse för det faktum att den finns till som människa.

Denna problematik har inte minst biskop emeritus Esbjörn Hagberg lyft fram på Svenska kyrkans hemsida där han skriver om den skamfyllda människans möte med gudstjänsten och hur förlåtelsen snarare kan stjälpa än hjälpa en sådan människa:

De hade båda varit på gudstjänst. Jag mötte dem med några dagars mellanrum. Båda hade samma ord för vad de fått uppleva: ”Det var som att gå till min egen avrättning.” Jag försökte förstå vad de menade. De talade om det svåra att börja gudstjänsten med att be syndabekännelse och lyssna till förlåtelsen. ”Då var gudstjänsten slut för mig. Jag fick höra det jag redan visste. Jag duger inte.” Dessa möten gav mig anledning att fundera över den skam och skuldfyllda människans möte med gudstjänsten.²

De uppfattningar och förståelser en gudstjänstdeltagare har om begreppen synd och skuld påverkar vad en människa uppfattar att hon ska bekänna och be om förlåtelse för. Det finns risk att en människa ber och bekänner sådant som egentligen handlar om skam eller falska

² Svenska kyrkan, kyrkohandboken, *Den skam och skuldfyllda människans möte med gudstjänsten*, hämtad 30 mars 2019
<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken/den-skam-och-skuldfyllda-manniskans-mote-med-gudstjansten>

skuldkänslor och inte verklig synd, vilket snarare kan leda till negativa konsekvenser. Förlåtelsen blir inte det befriande moment det är ämnat att vara. I ett biktsammanhang ges det möjlighet för den bekännande och prästen att reda ut vad det egentligen är som ska bekännas och få avlösning, men i ett beredelsemoment i Svenska kyrkan idag ges ingen möjlighet för detta, utan absolutionen sker direkt.

I den västerländska kulturen så har ordet skuld använts även i sammanhang där det egentligen är en fråga om skam. Orden har assimilerats, kanske för att skam och en känsla av skuld ofta hör ihop.³ Det finns flera forskare som säger att kristendomen ofta har behandlat skuld istället för skam för att om kyrkan inte kan göra något direkt konkret som absolution så har kyrkan upplevt sig maktlös.⁴ Flera forskare har också sett att i den västerländska kristna traditionen har det legat en emfas på skuld och synd snarare än skam, det är skulden man använt som begrepp medan det samtidigt har funnits skamproblematik. Skuld och skam är mindre separerade i vita, anglosaxiska, nordiska kulturer som har influerats av protestantisk etik och i den kontexten står Svenska kyrkan.⁵

När en stor makthavare som Svenska kyrkan talar till sina gudstjänstdeltagare som syndare och skuldbelagda är det därför viktigt att kyrkan har gjort en medveten reflektion över hur människor också påverkas av detta. Denna uppsats är ett potentiellt möjligt bidrag till att belysa specifikt detta, det vill säga - visa att det finns olika bekännelseuppfattningar i evangelisk-luthersk tradition, redogöra för deras innehåll samt se hur de kan integreras med pastorala och psykologiska kunskaper samt vilka av dessa uppfattningar som leder till befriande konsekvenser för människor.

1.3. Syfte och frågeställning

Med avstamp i föregående beskriven problematik är ett vidare syfte med denna uppsats att dels präster men även bekännande kan få stöd i hur de ska förhålla sig till beredelsen i en högmässa i Svenska kyrkan idag. Vad är det egentligen en människa ska bekänna och bli

³ Pattison, Stephen, *Shame: Theory, Therapy, Theology*, Cambridge: Cambridge Univ. Press. 2000, s. 43.

⁴ Pattison, *Shame, Theory, Therapy, Theology*, s. 199.

⁵ Pattison, *Shame, Theory, Therapy, Theology*, s. 44.

förlåten för? För att kunna lämna ett sådant bidrag måste jag uppehålla mig vid en större och bredare systematisk teologisk fråga som handlar om vilken synd och skuld en människa kan ta på sig ansvar för.

Syfte

Uppsatsens syfte är först och främst att synliggöra vilka olika bekännelseuppfattningar i evangelisk-luthersk tradition det finns över vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld samt tilldelas förlåtelse för. Ett vidare syfte är sedan att bedöma vilken är dessa som är mest rimlig utifrån att den ska kunna vara koherent med evangelisk-luthersk tradition, korrespondera med pastoralpsykologiska kunskaper samt leda till befriande konsekvenser för människor.

Frågeställning

Den problemformulering och syfte jag ovan redogjort för mynnar ut i följande frågeställning:

Vilka olika bekännelseuppfattningar går att identifiera i evangelisk-luthersk tradition när det gäller vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld och vilken är mest rimlig?

1.4 Material och avgränsningar

Ett centralt ställningstagande i mitt val av material och avgränsningar är att jag eftersträvar att hitta så vitt skilda bekännelseuppfattningar som möjligt och därav avgränsar mig i det avseende att jag inte använder mig av teologer vars tankar jag redan anser vara representerade i det material/tankefigurer/bekännelseuppfattningar jag har. Mitt syfte är varken att täcka in alla tänkbara tankefigurer som skulle kunna finnas eller att placera in samtliga evangelisk-lutherska teologer i tankefigurer, utan det handlar om att hitta så många olika bekännelseuppfattningar som möjligt om vad en människa ska bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld och det är det som styr valet av material.

För att få fram lämpligt material, det vill säga teologisk litteratur där dessa bekännelseuppfattningar/tankefigurer kan tänkas rymmas har jag använt mig av vissa sökord som Oliver Li presenterar som idé i kapitlet "Strategier i materialsökning" i *Filosofiska metoder i praktiken*.⁶ Några sökord som jag har använt mig av för att hitta mitt material har varit begreppen: "synd", "arvsynd", "verksynd", "skuldkänsla", "skuld", "skam", "Svenska kyrkan", "evangelisk-luthersk", "bekännelse", "bikt", "avlösning", "förlåtelse", "beredelse" "försoning" "nåd" "rättfärdiggörelse" "absolution". Dessa ord har kombinerats på olika vis och även använts på engelska. Sökningen har skett i databaser, bibliotek och referenslistor i olika tidigare forskning kopplat till mitt ämne.

Materialet där idéer till dessa bekännelseuppfattningar återfunnits har dels resulterat i både dogmatiskt material, inomkyrklig litteratur och pastoral och psykologisk litteratur av teologer och tänkare vars resonemang kan användas för att utveckla ett evangeliskt-luthersk svar på min frågeställning. Jag har även använt mig av förklaringarna och förarbetet till framtagande av Svenska kyrkans nya handbok 2017

Det material som jag har använt mig av för att visa att bekännelseuppfattningarna går att finna i en evangelisk-luthersk tradition samt när jag har prövat dem utifrån mitt teologiska kriterium har framförallt varit *Utanför paradiset* av Eva-Lotta Grantén⁷, *Skapelsens mysterium, skapelsens sakramen* av Anna-Karin Hammar⁸, *Tro och tvivel: systematiska reflektioner över kristen tro* av Thomas Ekstrand och Mattias Martinson⁹, *Himmelrikets nycklar* av Ingemar Öberg¹⁰ och en översättning av den Augsburgska bekännelsen, *Confessio Augustana* som gavs ut av EFS budbäraren.¹¹ Allt detta material behandlar på olika vis

⁶ Li Oliver, "Strategier i materialsökning" i *Filosofiska metoder i praktiken* redigerad av Stenmark, Mikael, Johannesson, Karin, Jonbäck, Francis och Zackariasson, Ulf, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2018. s. 39.

⁷ Grantén, Eva Lotta. *Utanför paradiset, Arvsyndsläran i nutida luthersk teologi och etik*, (inom forskningsprojektet "Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle", lett av Carl-Henric Grenholm), Stockholm: Verbum, 2013.

⁸ Hammar, Anna Karin *Skapelsens mysterium, Skapelsens sakrament: Dopteologi i mötet mellan tradition och situation*, (Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Faith and Ideologies, nr. 22), Uppsala universitet, 2009.

⁹ Ekstrand, Thomas och Martinson, Mattias. *Tro och tvivel : systematiska reflektioner över kristen tro*. Lund : Studentlitteratur, 2004.

¹⁰ Öberg, Ingemar, *Himmelrikets nycklar och kyrklig bot i Luthers teologi 1517-1537*, Stockholm : Verbum, 1970.

¹¹ Aronson, Torbjörn, m.fl. *Confessio Augustana*, EFS Budbäraren, 2018.

människans synd och skuld, arvssynden och hur den har tolkats i evangelisk-lutherskt kontext och hur den kan tolkas idag, men en del av materialet behandlar också bekännelsen i sig och dess karaktär.

Det material jag använt mig av för att kunna pröva bekännelseuppfattningarna utifrån framförallt pastoralpsykologiska teorier men även som underlag till det befriande kriteriet är framförallt hämtat från *Gudstjänst för människan*¹² som refererar till undersökningar som gjorts om hur gudstjänstbesökare upplever gudstjänsten. Den har några år på nacken men fortfarande lämplig för att den ligger så nära syftet med denna uppsatsen och behandlar bekännelse - synd - förlåtelse i en svenskkyrklig kontext utifrån pastorala och psykologiska kunskaper. Den hänvisar bland annat till "Förstår folk vad kyrkan säger?" forskningsrapport av religionssociologiska institutet, forskningsrapport 10/1968. Jag har också använt mig av Lewis Smedes bok *Skam, skuld och befrielse*¹³ och Stephen Pattison med boken *Shame: Theory, Therapy, Theology*¹⁴ som både har skrivit om skuld och skamproblematik i relation till syndabekännelsen. Jag har också använt mig av *Förlåtelse från Gud* av Hans-Göran Karlsson¹⁵ som tar upp de mest angelägna frågorna om skulden och förlåtelse ur själavårdssynpunkt, samt Berit Okkenhaug med hennes bok *Själavård: en grundbok*¹⁶ som lyfter upp skuld och skamproblematik. Andra böcker som också behandlat dessa perspektiv är *Till syndernas förlåtelse - perspektiv på beredelsen i mässan* av Mikael Löwegren¹⁷, *Beredd möta det heliga, Synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*¹⁸ och Martin Modeus kapitel i *Tala om försoning, reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi*.¹⁹

¹² Lundberg, Ingeborg, Lars Åke Lundberg, Ragnar Wittgren, *Gudstjänst för människan*, Lund : Håkan Ohlsson, 1972.

¹³ Smedes, Lewis B. *Skam, skuld och befrielse*, Örebro: Libris förlag.

¹⁴ Pattison, Stephen, *Shame: Theory, Therapy, Theology*, Cambridge: Cambridge Univ. Press. 2000.

¹⁵ Karlsson, Hans-Göran. *Förlåtelse från Gud : studier till förståelsen av syndabekännelse och avlösning* / Hans-Göran Karlsson, Stockholm : Skeab/Verbum, 1979.

¹⁶ Okkenhaug, Berit, *Själavård: en grundbok*, Örebro : Libris, 2004

¹⁷ Löwegren Mikael, red. "Till syndernas förlåtelse" : perspektiv på beredelsen i mässan / Publicerad: Skellefteå: Artos, 2011.

¹⁸ Engvall Urban, red. *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4.

¹⁹ Modéus, Martin. "Försoningen i liturgin" *Tala om försoning: reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* / Carl Reinhold Bråkenhielm, Göran Möller (red.) Stockholm : Verbum, 2015.

1.5 Metod

Metoden för den här uppsatsen inkluderar begreppet tankefigurer som teori bakom den valda metoden innehållslig idéanalys med rekonstruktiv tolkning, samt disposition utifrån en tematisk disposition och bedömning utifrån kriterier där koherensen, korrespondens och konsekvensen testas.

1.5.1 Tankefigurer som teoretiskt begrepp bakom metoden

För att komma fram till vilka bekännelseuppfattningar som finns i evangelisk-luthersk tradition om vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld använder jag mig av begreppet ”tankefigurer”. Detta för att komma fram till vilka uppfattningar som finns, eller snarare döljer sig bakom diskursen om synd, skuld och förlåtelse.

Begreppet tankefigurer är hämtat från kapitlet “Utkast till en heuristisk modell för idékritisk forskning” i boken *Teorier om framtiden*.²⁰ Johan Asplund menar att idéhistorisk forskning måste innefatta minst tre dimensioner eller nivåer.²¹ Dessa nivåer kan förstås som den *diskursiva nivån, tankefigurernas nivå* och *basen*.

Den första nivån, den diskursiva nivån är där tankarna blir explicita. Den diskursiva nivån är de uttalade tankegångarna, utskrivna eller framförda på olika vis och det som vi har direkt tillgång till. Den andra nivån, tankefigurernas nivå är den nivå där växelspelet mellan den diskursiva nivån och basen förmedlas. Tankefigurerna är idékomplex, ett kluster av olika tankar som grundar sig på basen men som sedan kan komma till uttryck i olika diskurser. Den tredje nivån, basen, är den bas som tankefigurerna grundar sig på och det kan vara ideologier eller värderingar.²²

²⁰ Asplund, Johan, *Teorier om framtiden*, Stockholm : LiberFörlag i samarbete med Delegationen för långsiktigmotiverad forskning, 1979 , s. 150.

²¹ Asplund, *Teorier om framtiden*, s. 148.

²² Asplund, *Teorier om framtiden*, s. 148.

Dessa tre nivåer av idéer kan också tydas fram inom mitt ämnesområde. I denna uppsats utgår jag ifrån att basen är den evangelisk-lutherska traditionen, den tradition som Svenska kyrkan står i. Tankefigurerna är de bekännelseuppfattningar om synd, skuld samt förlåtelse som går tillbaka på denna bas. Tankefigurerna är de teologiska antaganden, de idékomplex och uppfattningar som sedan kan komma till uttryck i olika diskurser. En sådan diskurs kommer till uttryck i Svenska kyrkans kyrkohandbok och framförallt i den delen som handlar om beredelsen där. För att komma till reda med de antaganden som beredelsen grundar sig på kommer jag att uppehålla mig vid tankefigurernas nivå.

Asplund arbetar utifrån en heuristisk tes, att dessa tankefigurer inte för sig är riktiga eller bevisade, men de bör kunna leda till upptäckter av nya fakta, vilket är det jag ämnar att göra. Jag kommer arbeta utifrån Asplunds heuristiska tes - att för varje diskurs måste man försöka fastställa, vilken eller vilka tankefigurer den återgår på, först därefter är diskursens innebörd preliminärt klarlagd.²³

Asplund använder begreppet tankefigurer och ordet diskurs i ett idéhistoriskt sammanhang, medan jag själv kommer att arbeta utifrån ett teologiskt sammanhang. Jag är inte ensam med att göra detta. Framförallt har två stora avhandlingar också använts sig av denna sociologs begrepp i ett teologiskt sammanhang. Detta har gjorts genom Carl Axel Aurelius i hans bok *Luther i Sverige. Svenska lutherbilder under tre sekler*²⁴ samt Margareta Brandby Cöster i hennes avhandling *Att uppskatta allt mänskligt* om Selma Lagerlöfs författarskap.²⁵ Det närmaste exemplet på hur jag själv använder mig av detta begrepp går att finna på hemsidan för Svenska kyrkans forskningsenhet. Svenska kyrkan introducerar denna forskning på följande sätt:

“En av forskningens viktiga uppgifter är att frilägga tankefigurer som ibland omedvetet styr tänkande, handlande och beslutsfattande.”²⁶

²³ Asplund, *Teorier om framtiden*, s. 148.

²⁴ Aurelius, Carl Axel, *Luther i Sverige : den svenska Lutherbilden under fyra sekler*, Skellefteå : Artos, 2015.

²⁵ Brandby-Cöster, Margareta, *Att uppfatta allt mänskligt : underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*, Karlstad : Religionsvetenskap, Institutionen för samhällsvetenskap, Univ. [distributör], 2001.

²⁶ Svenska kyrkan, Svenska kyrkans forskningsenhet, “*Tankefigurer*”, hämtad 30 mars 2019. <https://www.svenskakyrkan.se/forskning/tankefigurer>

Detta citat förtydligar också mitt val av att uppehålla mig på tankefigurernas nivå då det samklingar med min problemformulering och syfte. Diskursen om hur det i kristen kontext talas om begreppsschemat synd/skuld/förlåtelse påverkar också tänkande, handlande och beslut. Inte minst har detta kommit till uttryck genom diskussioner som lett fram till Svenska kyrkans senaste kyrkohandbok och som tagits i bruk i alla kyrkor runt om i Sverige. Med hjälp av Asplunds begrepp analyserar jag vilka tankefigurer, med andra ord idékomplex, eller kluster av teologiska antaganden som sedan ger upphov till dessa diskurser. När jag i denna uppsats redogör för dessa tankefigurer väljer jag att lämpligen att kalla dem för *bekännelseuppfattningar*.

1.5.2 Innehållslig idéanalys med rekonstruktiv tolkning

Som metod för att ta mig an mitt material och kunna få fram idéinnehåll till de olika tankefigurerna använder jag mig av innehållslig idéanalys hämtat från Carl-Henric Grenholm i boken *Att förstå religion – Metoder för teologisk forskning*.²⁷

Det material jag arbetat med och som jag tidigare beskrivit hur jag valt utifrån särskilda temaord kopplat till mitt ämne, har jag sedan närmare analyserat för att få fram specifikt idéinnehåll som jag har kunnat använda till att besvara min frågeställning.

Jag har inte letat efter idéer som redogör för vilka olika sorters tankefigurer som går att identifiera inom evangelisk-luthersk tradition - däremot har jag i läsningen av mitt material arbetat med analysfrågan "vad bör en människa bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld?" I vissa fall, framförallt i inomkyrkligt material och särskilt sådant inomkyrkligt material eller kapitelavsnitt som direkt handlar om denna fråga, så har denna frågeställning kunnat besvaras mycket explicit. Andra gånger har jag behövt skriva fram sådant som är uttalat, som oftast har varit akademiskt material som förhåller sig till kristen antropologi överlag. Där har jag behövt rekonstruera hur de idéer jag hittat kan svara an på frågan.

²⁷ Grenholm, Carl-Henric, *Att förstå religion : metoder för teologisk forskning*, Publicerad: Lund : Studentlitteratur, 2006

För att sedan besvara min bredare frågeställning om vilka bekännelseuppfattningar som går att identifiera i evangelisk-luthersk tradition har jag behövt sätta in dessa uppfattningar i olika idékomplex. Jag har försökt se gemensamma samband, beröringspunkter men också hela tiden eftersträvat att hitta ytterligare skillnader mellan idéerna för att kunna särskilja dem från varandra. Det är här den första delen av min frågeställning kommer in - vilka olika tankefigurer, eller så kallade bekännelseuppfattningar som går att identifiera inom evangelisk-luthersk tradition. Som disposition över de tankefigurer jag kommer fram till, de så kallade "bekännelseuppfattningarna" har jag valt att utgå från en av de sex olika dispositionstyperna som presenteras i *Från tanke till text* av Arne Jarrick och Olle Josephson.²⁸ Jag har valt att arbeta utifrån en *tematisk* disposition. Jag använde mig först av de tematiskt teologiska begreppen "arvsynd", "verksynd", "existentiell synd" och "moralisk synd" men började sedan placera in dessa begreppen i psykologiska teman som gav ett större förtydligande till tankefigurerna och vad som skiljer dem åt. Dock har de teologiska ursprungliga begreppen fortfarande en analytisk funktion i mina tankefigurer då de knyter an till en teologisk tolkningstradition och förståelse av dessa olika begrepp och att just ordet synd behövs som begrepp då det är ett specifikt ord för relationen mellan Gud och människa.

Dessa tankefigurer/idékomplex har jag alltså självständigt skrivit fram. Idéerna finns representerade i mitt material men ingen tankefigur finns renodlat hos varje tänkare. Det har inte varit min uppgift att placera in tänkare i olika fack, utan att bryta loss deras idéer och själv placera in dem i tankefigurer. Detta innebär alltså att en viss tänkare också kan ha en blandning av olika bekännelseuppfattningar, eller inte är helt konsekvent i sina idéer. I min metod har jag inte börjat hos författarna eller materialet utan det är hela tiden min frågeställning som har fått styra utifrån, som ett problem som ska lösas och som författarnas idéer kan bidra med som svar.

Efter att jag har tagit fram idéerna i mitt material och satt ihop dem i idékomplex/tankefigurer, så har jag till sist också tagit ställning till om dessa varit hållbara och provat med hjälp av kriterier som jag nedan kommer redogöra för.

²⁸ Jarrick, Arne och Josephson Olle, *Från tanke till text*, Publicerad: Lund : Studentlitteratur, 1996, s. 50.

1.5.3 Tematisk disposition

Efter att ha tagit fram idéer, klustrat ihop dem i olika idekomplex/tankefigurer utifrån hjälpbara psykologiska begrepp ser den tematiska dispositionen ut som följer, utifrån den analysfråga jag ställt till mitt material; Vad bör en människa bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld?

- 1) Bekänna vårt ontologiska skuldtilstånd
- 2) Bekänna vår subjektiva synd och skuld
- 3) Bekänna vår objektiva synd och skuld
- 4) Bekänna vår delaktighet i den strukturella synden och skulden

1.5.4 Bedömning utifrån kriterier

En del i den innehållsliga idéanalysen, förutom att ta fram idéerna och klargöra deras logiska struktur är också att testa dessa idéer. Anders Jeffner förklarar att man kan använda sig av olika typer av kriterier för att avgöra om det som påstås i en troslära är riktigt eller inte, om det ska accepteras.²⁹ I denna uppsats testar jag tankefigurerna/dessa bekännelseuppfattningar utifrån vissa kriterier som är hämtade från Jeffner och Grenholm. Den teoretiska grund jag utgår från i användandet av dessa kriterier redogör jag för i följande teoridel.

Det jag testar hos tankefigurerna är:

1. Koherens
2. Korrespondens
3. Konsekvens

²⁹ Jeffner, Anders. *Kriterier i kristen troslära: En principiell undersökning av nutida protestantisk dogmatik inom tyskt språkområde*, (Kriterien christlicher Glaubenslehre, 1976), Uppsala Universitet, Teologiska institutionen. 1976, s. 9.

Jag testar koherensen hos tankefigurerna genom att använda mig av ett autencitetskriterium. Genom ett autencitetskriterium, kan vi förstå en egenskap hos en lära som sådan att om det föreligger att den är autentiskt, exempelvis autentiskt kristen. Grenholm beskriver att ett autencitetskriterium kan vara vad vi kan kalla för ett bibelkriterium, exempelvis att det ska innebära att det står i överensstämmelse med innehållet i Nya testamentet. Grenholm beskriver också att ett autencitetskriterium kan vara ett traditionskriterium, att läran är överens med kristen tro, exempelvis en sådan teologi som går att möta hos de stora teologer i kristen idéhistoria och bland aktiva medlemmar i dagens kristna kyrka. Dessa kriterier tillhör autenciteten.³⁰ Autenticitet handlar alltså om kriterier för att kunna hänvisa till koherensen - att de tankar som kommer fram stämmer överens och går att placera in i ett sammanhang av bibeln eller traditionen. Det sammanhang som mina tankefigurer testas utifrån är ett svenskkyrklig sammanhang, därav testas koherensen gentemot den teologiska kontexten, den evangelisk-lutherska traditionen. Därav blir autencitetkriteriet ett *teologiskt kriterium*. Vad som sedan kan stämma in i och vad jag menar med en evangelisk-luthersk tradition redogör jag för i min teoridel.

Det är således inte bara autenciteten som kan testas menar Grenholm. Vi kan också testa rimligheten hos en lära eller en idé. Med ett rimlighetskriterium kan vi förstå en sådan egenskap som hos en lära som gör den rimlig. Det handlar om hur religiösa utsagor kan berättigas idag och relevanta för vår kontext. Grenholm menar att ett rimlighetskriterium också kan vara att en trosläroutsaga överensstämmer med eller åtminstone inte strider mot vetenskapligt resultat. En troslära är rimlig om den inte direkt strider mot ett sannolikt vetenskapligt påstående.³¹ Utifrån detta tänker jag använda mig av ett integrationskriterium som är en form av vetenskapskriterium, vilket handlar om att kristen troslära utformas så att den är integrerad med våra övriga uppfattningar om verkligheten och det mänskliga livet. Här är mitt syfte att få korrespondensen prövad, hur väl dessa bekännelseuppfattningar kan integreras med vad psykologin och vetenskapen har att bidra med när det handlar om kunskap om skuld, skam och skuldkänslor. Jag prövar alltså huruvida bekännelseuppfattningarna korresponderar mot den verklighet som beskrivs genom ett *pastoralpsykologiskt kriterium*.

³⁰ Grenholm, *Att förstå religion – Metoder för teologisk forskning*. s. 301.

³¹ Grenholm, *Att förstå religion – Metoder för teologisk forskning*. s. 303.

Slutligen, som Karin Johannesson skriver om, så är det inte tillräckligt att en lära är autentisk, alltså koherent med tidigare tradition eller för den delen korresponderar med verkligheten om det visar sig att läran, eller i mitt fall bekännelseuppfattningen skulle få negativa konsekvenser för människor.³² I testandet av vilka goda konsekvenser en lära leder till sätts varken traditioner eller integrerad vetenskap i fokus utan det centrala blir att utreda huruvida läran står i överenskommelse med mänskliga erfarenheter, som ett form av erfarenhetskriterium.

För att hänvisa till min problembeskrivning - så upplever uppenbarligen fortfarande människor obehag inför förlåtelsemomentet av synd och skuld idag. Detta trots att det har forskats mycket på hur man kan förhålla sig till dessa begrepp utifrån ett evangelisk-luthersk tradition och trots att vi har psykologiska kunskaper att tillgå om detta ämne. Det behövs ytterligare ett kriterium som har att göra med hur människor egentligen erfar dessa bekännelseuppfattningar. Utifrån denna bakgrund gör jag en konsekvensprövning som ett sista test av tankefigurerna. I konsekvensprövningen menar jag att det är viktigt att konsekvenserna slutar i goda konsekvenser för människor. I detta fall blir den goda konsekvensen själva det ursprungliga syftet med förlåtelsen, att människor erfar sig bli befriade, upplyfta och kan gå ut och verka i världen som aktiva medskapare och inte passivt bli kvar i skam och skuld. För att testa konsekvensen kommer jag alltså använda mig av ett *befriande kriterium*.

Sammanfattningsvis använder jag mig av följande kriterium:

1. Teologiskt kriterium (där jag testar koherensen)
2. Pastoralpsykologiskt kriterium (där jag testar korrespondensen)
3. Befriande kriterium (där jag testar konsekvenserna)

³² Johannesson, Karin. "Konsekvensprövning", i Stenmark, Mikael, Johannesson, Karin, Jonbäck, Francis och Zackariasson, Ulf, red. *Filosofiska metoder i praktiken*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2018, s. 72.

1.6 Teori

I användandet av kriterierna förutsätter jag vissa antaganden om evangelisk-lutherska tradition, om pastoralpsykologiska begrepp och om vad som blir befriande konsekvenser för människor. Syftet är att här redogöra för de teoretiska utgångspunkter jag förutsätter i användandet av kriterierna.

1.6.1 Teoretiska utgångspunkter för en evangelisk-luthersk tradition

För att beskriva vad som kan hänvisas till autentiskt lutherskt har jag valt att använda mig av Thomas Ekstrands definition i hans kapitel "Rättfärdiggörelseläran" i boken *En gråtande gud och den förvirrade människan, om människosyn, livsåskådning och kristen tro*.³³

Det är svårt att på något vis ringa in vad som kan känneteckna autentiskt lutherskt. Ekstrand definition är därför behjälplig för att den är bred:

En trostolkning är autentiskt luthersk om och endast om åtminstone några av dess centrala föreställningar anknyter till föreställningar som kan beläggas som centrala föreställningar i trostolkningen hos åtminstone någon av de lutherska reformationens förgrundsgestalter och betraktades som centralt även av dem.³⁴

Även om detta kan förstås som ett minimum för antagandet om vad som är evangelisk-lutherskt vill jag lyfta fram några av dessa centrala föreställningar i trostolkningen. En allmänt accepterad aspekt och något som strukturerat luthersk teologi sedan 1500-talet är läran om rättfärdiggörelse endast av nåd. Det betyder att centrum av luthersk teologi är de delar som handlar om att Gud av nåd, genom Kristus, ger människor syndaförlåtelse och rättfärdigar dem, utan att människor själva av egen kraft bidrar till detta. Människan kan aldrig uppnå syndfrihet genom egen ansträngning. Enligt Luther är människor både syndare och rättfärdiga, *simul iustus et peccator*. Detta går att förstå som att människan

³³ Ekstrand, Thomas. Red, Kamergrauzis, Normund, "Rättfärdiggörelseläran" ur boken *En gråtande gud och den förvirrade människan, om människosyn, livsåskådning och kristen tro*, Stockholm : Verbum, 2017 s. 313.

³⁴ Ekstrand, "Rättfärdiggörelseläran", s.324-325.

begår synd men att hennes skuld inte räknas inför Gud.³⁵ Jag menar att för att något ska kunna räknas som evangelisk-lutherskt måste den ändå på något vis förhålla sig till att *simul iustus et peccator* är en av de mest centrala föreställningarna i evangelisk-luthersk tradition.³⁶

En annan tanke som är en central föreställning i luthersk teologi är kallelse-tanken, som benämningen för det av Gud givna uppdrag till människorna som handlar om att ta ansvar för varandra. Ansvar et grundas i en uppfattning om människans medskapande uppgifter och kan förstås som att det tillför en helig dimension och etiskt värde till mellanmännsliga möten och praktiker.³⁷ Luther uppfattade kallet som ansvar och uppmärksamhet på en annan människas nöd och behov och att göra dessa handlingar för varandra är det människan är skapade till. Denna kallelse-tanke utgår enligt evangelisk-luthersk tradition ifrån gudsrelationen av rättfärdiggörelse av Gud som utgångspunkt för människans ansvar gentemot andra människor och står i ren motsättning till tanken om att den på något vis skulle ligga till grund för nåden.³⁸ När synd och skuld-tematiken behandlas i denna uppsats måste den alltså enligt evangelisk-lutherskt kriterium kunna förhålla sig till någon av reformatörerna och deras föreställningar, där jag nu redogjort för några av dessa centrala föreställningar.

Jag vill också här klargöra relationen mellan vad jag menar med begreppen frälsning (räddning) och försoning. Jag stödjer mig på Ekstrands definition om att frälsningen, soteriologin övergripande handlar om människans och hela skapelsens befrielse från ett oönskat tillstånd. I evangelisk-lutherska sammanhang har en sådan här frälsning handlat om befrielse från människans skuld till ett liv i rättfärdighet inför Gud.³⁹ Frälsning kan handla om räddning från ett oönskat tillstånd av något slag, som sjukdom, död eller meningslöshet men det kan också handla om frälsning från skuld inför Gud.⁴⁰

³⁵ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 16.

³⁶ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 16.

³⁷ Nahnfeldt, Cecilia. *Luthersk kallelse: handlingskraft och barmhärtighet*, (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2016, s. 17.

³⁸ Nahnfeldt, *Luthersk kallelse: handlingskraft och barmhärtighet*, s. 17.

³⁹ Ekstrand, Thomas och Bråkenhielm, Carl Reinholds kapitel ”Rättfärdiggörelseläran genom tiderna” i *Tala om försoning*, Verbum, 2015, s. 24.

⁴⁰ Ekstrand och Bråkenhielm, ”Rättfärdiggörelseläran genom tiderna”, s. 24. *Tala om försoning: reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* / Carl Reinhold Bråkenhielm, Göran Möller (red.) Stockholm : Verbum, 2015.

Försoning är ett snävare begrepp. Försoning kan rymmas som en del av frälsningen. Ekstrand beskriver det som att försoning handlar om att återupprätta goda och rättfärdiga relationer: relationer mellan människor och Gud eller mellan människor inbördes. Relationer som behöver återupprättas har på något sätt blivit förstörda. Han menar också att om man inte anser att relationen mellan Gud och människa i någon mening är skadad blir det därför inte särskilt meningsfullt att tala om en försoningslära.⁴¹

Denna uppsats kommer röra sig som ett spänningsfält mellan de olika typer av destruktions som kan hittas i en människas liv och som hon kan viljas räddas ifrån, men syftet med den här uppsatsen handlar om frågan om synden och försoningen, vad en människa kan bära ansvar för och *avlösas från genom förlåtelsen*. I förhållande till de begrepp Ekstrand redogör för vill jag här klargöra att det är specifikt frälsningen i form av den snäva betydelsen *försoningen* jag vill diskutera, eftersom jag kommer uppehålla mig vid att det är räddningen från *synden och skuldens skada* som står i fokus. I den lutherska teologin handlar försoning om att gå från ångest till förtröstan, från rädsla till tillit och från nedstämdhet till glädje. Detta kan förstås som bilden över vad det är som ska hända när försoningens ges i uttryck genom bekännelsen och förlåtelsen.⁴²

Jag vill också här förtydliga att när jag talar om begreppet arvsynd så menar jag människans existensiella villkor, medan när jag talar om verksynden så talar jag om människans moraliskt syndiga handlingar. Samtidigt som det inte är den här uppsatsens syfte att reda ut vad som är syndens *innehåll* så vill jag här ändå ge en minimum-förklaring över vad jag menar när jag säger *synd* och vad jag menar när jag säger *skuld* och kopplingen däremellan.

Synd kan överlag förklaras utifrån att ”missa målet”,⁴³ det vill säga att målet är att ha en rätt relation till Gud och att synden det som bryter sönder gemenskapen mellan Gud och människor och sätter människor i skuld till Gud, den de har ansvar inför.⁴⁴ I evangelisk-luthersk tradition så svarar man ja på frågan om jag som enskild människa står i skuld till Gud och har syndat. Om jag ser på tillvaron som den verkligheten är - i relation till

⁴¹ Ekstrand och Bråkenhielm, “Rättfärdiggörelseläran genom tiderna”, s. 25.

⁴² Ekstrand och Bråkenhielm, “Rättfärdiggörelseläran genom tiderna”, s. 15.

⁴³ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 20.

⁴⁴ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 20.

mitt ansvar för andra, utifrån tanken att jag är skapad och därmed ansvarar inför Skaparen - så bär jag på skuld och jag syndar ständigt.⁴⁵

1.6.2 Pastoralpsykologiska teoretiska utgångspunkter

När jag testar korrespondensen hos bekännelseuppfattningarna kommer jag se hur dessa kan integreras med centrala begrepp inom pastoralpsykologiska teorier. I detta avsnittet ämnar jag att precisera och och klargöra vad jag menar med dessa begrepp.

Här kommer jag att förklara begreppen: “ontologiska skuld”, “objektiv/verklig skuld”, “subjektiv skuld”, “äkta skuldkänslor”, “falska skuldkänslor”, “sund/frisk skam” och “destruktiv skam”.

Den ontologiska skulden är den skuld som tillhör att vara människa, den mänskliga existensen. Den ontologiska skulden finns där för att vi människor inte alltid kan sätta oss in i andras situationer. Alla har del av den och den grundar sig i det fria valet, att vi alla är individer med möjlighet att välja. Vi kan inte leva hela våra liv utan att på något vis sätta oss i skuld gentemot andra.⁴⁶

Den objektiva skulden, eller så kallade *verkliga skulden*, är resultatet av den överträdelse som har skett. Den objektiva skulden är samma sak som verklig skuld. Det handlar om den faktiska konsekvens som följer av en överträdelse. Den objektiva/verkliga skulden är oberoende av om man subjektivt upplever den eller inte.⁴⁷

Den subjektiva skulden handlar om den skuld jag erfar att jag har. Den subjektiva skulden är också nära besläktad med skuldkänslorna. Om en människa har *äkta skuldkänslor* så upplever hon subjektiv skuld över den faktiskt verkliga skuld hon har. Om skuldkänslorna är äkta så samstämmer den objektiva, faktiska skulden med den subjektiva, upplevda skulden. Om en

⁴⁵ Modeus, “Försoningen i liturgin” i *Tala om försoning*, s. 161.

⁴⁶ Lundberg, m.fl. *Gudstjänst för människan*, s. 42-43.

⁴⁷ Lundberg, m.fl. *Gudstjänst för människan*, s. 43.

människa har *falska skuld känslor* som upplever hon subjektiv skuld över något som faktiskt inte är hennes skuld att bära. Här överensstämmer inte hennes upplevda skuld känslor med den faktiska verkligheten då hon inte har någon objektiv skuld.⁴⁸

Till skillnad från skulden som kan beskrivas som konsekvensen av den överträdelse en människa har *gjort* så kan *skammen* beskrivas som en obehagligt känsla för vad hon *är*. Skammen kan å ena sidan vara sund och *frisk* och å andra sidan vara *destruktiv*/nedbrytande. Den sunda/friska skammen kan hjälpa en människa att orientera sig i vad hon kan göra i sin sociala omgivning och vad som inte lämpar sig. Den hjälper människan att förstå gränserna för respekt för henne själv och andra. Den här typen av skam kräver inte att den tas bort eftersom den är en hjälp till social ordning och relationer.⁴⁹ Däremot kan skammen också beskrivas som *kronisk* eller *massiv* och blir då destruktiv för människan. När skammen stannar kvar hos en människa och blir en del av hennes identitet blir den förödande för henne. Den håller människor i social isolering och förstör människans sociala och personliga existens. Den leder endast till att människan bryts ned mentalt och har ingen vägledande funktion i hennes liv.⁵⁰

Både skulden och skammen kan vara *ontologisk*. När man tolkar skammen ontologiskt betyder det att en människan känner skam för de faktum att hon är människa och måste förhålla sig till mänskliga villkor. Det enda som kan göras mot denna skammen är att erkänna och acceptera den. Det är en del av att vara människa.⁵¹

1.6.3 Teori för vad som är befriande

När jag testar vilka goda konsekvenser som kommer av att bekänna sin synd och skuld och få förlåtelse för så har jag valt att benämna dem som befriande konsekvenser. Här kommer jag redogöra för vad jag menar med befriande konsekvenser. När jag prövar mina bekännelseuppfattningar utifrån det befriande kriteriet kommer jag utgå från två olika

⁴⁸ Lundberg, m.fl *Gudstjänst för människan*, s. 43.

⁴⁹ Pattison, *Shame, Theory, Therapy, Theology*, s. 182.

⁵⁰ Pattison, *Shame, Theory, Therapy, Theology*, s. 130.

⁵¹ Pattison, *Shame, Theory, Therapy, Theology*, s. 81.

påståenden som jag menar innebär goda konsekvenser för människor. Det första handlar om goda konsekvenser på en individnivå och det andra påståendet på en mer kollektivt nivå.

I den individuella delen av kriteriet utgår jag ifrån hur Rosemary Radford Ruther resonerar om att den teologiska utsaga som förminskar eller förnekar kvinnors mänsklighet inte avspeglar Guds vilja:

The critical principle of feminist theology is the promotion of the full humanity of women(...) Theologically speaking, whatever diminishes or denies the full humanity of women must be presumed not to reflect the divine or an authentic relation to the divine, or to reflect the authentic nature of things, or to be the message or work of an authentic redeemer or a community of redemption.⁵²

Denna kritiska utgångspunkt använder jag på det viset att det inte gäller endast kvinnor utan alla människor, i denna kontext de människor som bekänner sin synd och skuld.

När jag utgår från att de goda konsekvenserna ska vara befriande på en kollektiv nivå menar jag att den teologiska utsagan ska stimulera till aktivt handlande i världen och inte passivitet. Detta går i sig att härleda tillbaka till Ruthers resonemang om att inte förminska eller förneka människors värde och att det på en kollektiv nivå handlar om att se detta i sin medmänniska och därför stimuleras till socialt och politiskt engagemang.

1.7 Forskningsläge

Frågan om människans synd, hamartiologi har länge varit en given del av kristen antropologi och frågan om människans arvsynd har diskuterats genom historien med sitt ursprung ända från Augustinus och hämtades sedan upp av Luther och därefter har tanken om att människan föds med en synd och skuld en given plats i den evangelisk-lutherska traditionen. Läran om arvsynden har sedan kritiserats genom olika discipliner där evolutionsbiologiskt och feministisk kritik har varit tongivande. Förutom att den feministiska forskningen har diskuterat arvsyndsläran så har den också kritiserat hur tradition ofta definierat *syndens*

⁵² Ruether, Rosemary Radford, *Sexism and God-talk; towards a feminist theology*. London : SCM Press, 1983, s. 19.

innehåll. Den feministiska forskningen om synden som fick en riktig start i och med Valarie Saiving med hennes artikel "The Human Situation: a feminine View"⁵³ år 1960 har sedan fortsatt i ett led av feministiska teologer som Rosemary Radford Ruether, Elisabeth Schüssler Fiorenza, Mary McClintock Fulkerson och Marjorie Hewitt Suchocki.⁵⁴ En kritisk fråga som har diskuterats inom den feministiska kritiken har handlat om hur definitionen av syndens innehåll har präglats av typiskt manligt beteende. Det handlar bland annat om att synden uttrycks i form av maktens högmod, med exempelvis tänkare som Reinhold Niebuhr i spetsen⁵⁵, vilket blir förtryckande för kvinnor som kanske redan har svårt att ta plats, som snarare kan ses som en form av underlåtelsesynd. Det feministiska perspektivet har också lett forskningen i en riktning där man inte längre endast pratar om individens synd utan även kollektiv synd, där ansvaret för miljön lyfts in.⁵⁶

Den närmsta kontexten för denna uppsatsens syfte när det kommer till arvsyndsläran har framförallt diskuterats av Eva-Lotta Grantén. 2009 skrev hon artikeln "'Born Sinners' Striving for Perfection: Criteria for the Construction of a Contemporary Lutheran Theology of Original Sin" i *Dialog: A Journal of Theology*⁵⁷ och deltar därmed även i den internationella debatten och söker i denna artikel kriterier som den nutida lutherska teologin behöver använda vid utformningen av en nutida lära om arvsynden. Hon menar att teologin behöver baseras på en sund antropologi som tar hänsyn till den bästa kunskapen om människan som finns idag, exempelvis den som evolutionsbiologin tillhandahåller. Detta diskuterar hon även i hennes bok *Utanför paradiset* som ingår i forskningsprojektet "Luthersk etik och teologi i ett efterkristet samhälle" som granskar och analyserar centrala uppfattningar i lutherskt teologi och etik. Detta var ett 3-årigt finansierat projekt av vetenskapsrådet 2009-2012. I detta forskningsprojekt ingår förutom Grantén även verk som

⁵³ Saiving, Valarie, the "Human situation: a feminine view" i *Womanspirit Rising*, red. Christ Carol P och Plaskow Judith (Harper and Row, 1979). Artikeln publicerades första gången i *Journal of Religion*, April 1960.

⁵⁴ Exempelvis Hewitt Suchocki, Marjorie med hennes bok *The fall to violence, original sin in relational theology*, continuum, New york, 1994.

⁵⁵ Niebuhr Reinhold, *The nature and destiny of man: A christian interpretation Vol 1. Human nature, Vol 2. Human destiny*, Westminster John Knox Press, Louisville, Ky., (1941) 1996.

⁵⁶ Lindén, Gunilla, "Synd och förlåtelse - några tankar ur ett feministiskt perspektiv" i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, av Engvall, Urban, red. Publicerad: Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4

⁵⁷ Grantén, Eva-Lotta. "'Born Sinners' Striving for Perfection: Criteria for the Construction of a Contemporary Lutheran Theology of Original Sin" i *Dialog*, 48 nr 1 våren 2009.

Helgelsens filosofi av Karin Johannesson⁵⁸, *Tro, moral och uddlös politik* av Carl-Henrik Grenholm⁵⁹, *Sinnlighetens närvaro* av Elisabeth Gerle⁶⁰, *Luthersk kallelse* av Cecilia Nahnfeldt⁶¹, *Lutheran Identity and political Theology*⁶² samt *Justification in a Post-Christian Society* av Carl-Henrik Grenholm och Göran Gunner⁶³. Särskilt relaterade har den forskning varit som handlat om att analysera teologiska och etiska positioner hos Martin Luther själv och hans särskilda förståelse av synden, rättfärdiggörelsen, nåden, moralen och kallelsen och hur dessa har tolkats och kan tolkas i dagens efterkristna samhälle.⁶⁴ Annan närliggande forskning till denna uppsatsens kontext är den forskning Anna-Karin Hammar gjort med sin avhandling *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament* som behandlar arvsyndsläran men utifrån dopets kontext i vilken hon problematiserar den augustinska biologiska tolkningen med ärvd skuld och i stället vill lyfta fram en ärvd ansvarighet.⁶⁵ Debatten om arvsyndens relation till dopet har också diskuterats av Sören Dalevi i artikeln ”Barnet och läran om arvsynden” i Svensk Kyrkotidning⁶⁶ där han förespråkar en nytolkning av läran så att arvsynden också får plats och så att barn kan antas födas utan synd men in i en värld präglad av också synd.

Samtidigt som det har skett en systematisk teologisk forskning över de traditionella kristna antropologiska begreppen som synd och skuld, dels internationellt samt närmare i den evangelisk-lutherska kontexten, så har det också skett en mer praktisk liturgisk forskning och pastoral psykologisk forskning gällande synd och skuld i relation till förlåtelsen som avlösning utifrån bekännelse eller bikt. Internationellt har detta diskuterats av bland annat

⁵⁸ Johannesson, Karin. *Helgelsens filosofi*, om andlig träning i luthersk tradition, (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Stockholm: Verbum, 2014

⁵⁹ Grenholm, Carl-Henrik, *Tro, moral och uddlös politik : om Luthersk etik*, (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2014.

⁶⁰ Gerle, Elisabeth. *Sinnlighetens närvaro : Luther mellan kroppskult och kroppsförakt*. (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2015.

⁶¹ Nahnfeldt, Cecilia. *Luthersk kallelse: handlingskraft och barmhärtighet*, (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2016.

⁶² Grenholm Carl-Henric & Göran Gunner (eds), *Lutheran Identity and Political Theology*. Eugene, Oregon: Pickwick 2014.

⁶³ Grenholm Carl-Henric & Göran Gunner (eds), *Justification in a Post-Christian Society*. Eugene, Oregon: Pickwick 2014.

⁶⁴ Läs mer om forskningsprojektet på Svenska kyrkans forskningsenhets hemsida:

<https://www.svenskakyrkan.se/forskning/luthersk-teologi-och-etik--i-ett-efterkristet-samhalle>

⁶⁵ Hammar, *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament*

⁶⁶ Dalevi, Sören 2009 ”Barnet och läran om arvsynden” i Svensk kyrkotidning, 105:25-26, s. 344-346.

Stephen Pattison som har lyft kyrkans skammande av människor i sin bok *Shame, Theory, Therapy*,⁶⁷ men även Lewis Smedes i *Skam, skuld och befrielse*⁶⁸. Pastoralpsykologiskt har också synden diskuterats i flera artiklar som "Confession and absolution",⁶⁹ "A Theological and Psychological Defense of Self-Forgiveness: Implications for Counseling",⁷⁰ "Ministry of absolution"⁷¹ "Confessing without dying."⁷² "Martin Luther's "sin boldly" revisited: A fresh look at a controversial concept in the light of modern pastoral psychology"⁷³ som alla diskuterat synden i relation till kyrklig praktik ur olika perspektiv.

I en närmare kontext har Ulrica Fritzson forskat på skulden med hennes avhandling "Jag kunde åtminstone berätta hur jag dödade henne...: Om transformerande, rehumaniserande och försonande möjligheter för en skyldig människa, med utgångspunkt i Martin Bubers diskussioner kring existentiell skuld"⁷⁴, men är mer anknuten till mellanmänsklig försoning medan jag är intresserad av att studera den närmare pastoralpsykologiska kontexten och där finns det flera böcker som behandlar frågan om synd och bekännelse. En av dessa är *Gudstjänst för människan* som refererar till undersökningar som gjorts om hur gudstjänstbesökare upplever gudstjänsten och hänvisar bland annat till "Förstår folk vad kyrkan säger" forskningsrapport av religionssociologiska institutet, forskningsrapport 10/1968.⁷⁵ Även en sådan som Berit Okkenhaug med hennes bok *Själavård: en grundbok* lyfter upp skuld och skamproblematik.⁷⁶ Boken *Förlåtelse från Gud* av Hans-Göran Karlsson

⁶⁷ Pattison, Stephen, *Shame: Theory, Therapy, Theology*, Cambridge: Cambridge Univ. Press. 2000.

⁶⁸ Smedes, Lewis B. *Skam, skuld och befrielse*, Örebro: Libris förlag.

⁶⁹ Pless, John T. "Confession and absolution" *Lutheran Quarterly*, 30 nr 1 Våren 2016, s. 28-42.

⁷⁰ Jichan J. Kim och Robert D med artikeln "A Theological and Psychological Defense of Self-Forgiveness: Implications for Counseling" i *Journal of Psychology & Theology*, 42 nr 3 hösten 2014, s. 260-268.

⁷¹ Künneht, Friedrich Wilhelm med artikeln "Ministry of absolution" i *Lutheran Quarterly*, 22 nr 3 Aug 1970, s. 279-297.

⁷² Hutch, Richard A. "Confessing without dying." i *The Journal of Pastoral Care*, 48 nr 4 Vintern 1994, s. 311-352.

⁷³ Jensen, Alexander S. med artikeln "Martin Luther's "sin boldly" revisited: A fresh look at a controversial concept in the light of modern pastoral psychology" i *Contact*, 137 2002, s. 2-13.

⁷⁴ Fritzson, Ulrica "Jag kunde åtminstone berätta hur jag dödade henne- " : om transformerande, rehumaniserande och försonande möjligheter för en skyldig människa, med utgångspunkt i Martin Bubers diskussioner kring existentiell skuld. Lund : Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap, 2017.

⁷⁵ Lundberg, Ingeborg, Lars Åke Lundberg, Ragnar Wittgren *Gudstjänst för människan*, Lund : Håkan Ohlsson, 1972

⁷⁶ Okkenhaug, Berit. *Själavård: en grundbok*, Örebro : Libris, 2004

tar upp de mest angelägna frågorna om skulden och förlåtelse ur själavårdssynpunkt och skrevs till ett prästmöte i Linköpings stift 1979.⁷⁷

I en svenskkyrklig kontext har denna praktiskt teologiska forskning framförallt tagit sig i två uttryck och är antingen mer fokuserad på beredelsens plats och liturgiska funktion i mässan och dess följder, eller som en mer pastoralpsykologisk forskning inom själavården. Beredelsens plats och funktion i mässan har diskuterats och debatterats livligt i både Svenska kyrkans tidning och i olika utgivna verk. Inte minst har detta varit aktuellt i och med Svenska kyrkans nya handbok som togs fram 2017.⁷⁸ Det som har diskuterats har varit huruvida beredelsen, alltså bekännelsen och förlåtelsen ska vara obligatorisk eller fakultativ i en högmässa i Svenska kyrkan och även dess relation till nattvarden. I denna fråga har Thomas Ekstrand varit en av de största företrädarna för att den ska vara obligatorisk och i Svensk kyrkotidning 2010 motsätter han sig kyrkostyrelsens tanke i "Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp" att inte synden ses som ett hinder för relation med Gud och nattvardsgemenskapen.⁷⁹ Diskussionerna om beredelsen har också behandlat hur man med en modern språkbild försökt översätta syndens innehåll med ord som tillkortakommanden, svaghet, otillräcklighet, vilket enligt dokumentet för *Teologiska grundprinciper 2006* lett till att bön om förlåtelse förskjutits till att omfatta sådant som snarare handlar om människans livsvillkor än hennes synd.⁸⁰

Förutom att frågan om synd och skuld ha diskuterats i den offentliga debatten i samband med Svenska kyrkans handbok så har det också givits ut några mer verk av mer redogörande karaktär av detta tema. Boel Hössjers gör i sin avhandling "*Herren är mitt ibland oss*": en analys av föreställningar om Guds närvaro i den svenska kyrkohandboken från 1986⁸¹ en analys av bland annat skuldfrågan. Ett annat sådant verk är *Beredd möta det heliga* som getts

⁷⁷ Karlsson, Hans-Göran. *Förlåtelse från Gud : studier till förståelsen av syndabekännelse och avlösning* / Hans-Göran Karlsson, Stockholm : Skeab/Verbum, 1979

⁷⁸ Kyrkohandbok för Svenska kyrkan : antagen för Svenska kyrkan av 2017 års kyrkomöte. Del 1 Svenska kyrkan. Publicerad: [Uppsala] : Svenska kyrkan ; [2018] Tillverkad: 2018

⁷⁹ Ekstrand, Thomas, "En luthersk kyrkohandbok? *Svensk kyrkotidning*, nr 19 2010.

⁸⁰ Material utgivet av 2006 års handboksgrupp: "Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års handboksgrupp", Uppsala,

⁸¹ Hössjer, Boel, "Herren är mitt ibland oss" : en analys av föreställningar om guds närvaro i Den svenska kyrkohandboken från 1986, Skellefteå : Artos, 2006.

ut av "Mitt i församlingen"⁸² som också behandlar frågan om synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst. En annan sådant verk är *Till syndernas förlåtelse* som är en rapport från ett seminarium kring syndabekännelse och avlösning i Svenska kyrkan som syftar till att vara en pastoral reflektion över beredelsemomentets utformning.⁸³

På uppdrag av Svenska kyrkans teologiska kommitté har det också släppts en inomkyrklig försonings-antologi där *Tala om försoning* och *Liv i försoning* som ämnar att reda ut flera frågor relaterat till försoning och synd och skuld, med författare som bland annat Martin Modeus som behandlar själva beredelsemomentet.⁸⁴

Jag kommer precis som mycket av den forskning jag redogjort för lyfta upp frågan om bekännelse - synd - förlåtelse utifrån både ett evangeliskt-lutherskt perspektiv och ett pastoralpsykologiskt. Men den riktning som är unikt för detta forskningsarbete har varit att visa och redogöra för de olika tankefigurer/bekännelseuppfattningar jag menar mig finnas i frågan om vad människan som ska bekänna som sin synd och skuld. Även om tankefigurer som teoretiskt begrepp använts metodiskt av Svenska kyrkan bland annat och i annan forskning för att få fram de uppfattningar som ligger bakom den givna diskursen så har det inte gjorts på mitt forskningsområde.

2. Tematisk disposition över olika bekännelseuppfattningar

Här kommer jag att redogöra för de tankefigurer jag har hittat. Jag har sammansatt idéer i större idékomplex/moln av tankar som jag här har disponerat tematisk utifrån psykologiska begrepp över de olika sorters synd och skuld som en människa bör bekänna och ta ansvar för samt få förlåtelse för. Dessa olika bekännelseuppfattningar presenteras här under fyra olika teman: "Bekänna vårt ontologiska skuld tillstånd", "Bekänna vår subjektiva synd och skuld",

⁸² Engvall, Urban, red. *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4

⁸³ Löwegren, Mikael, red. "*Till syndernas förlåtelse*" : perspektiv på beredelsen i mässan / Skellefteå : Artos, 2011

⁸⁴ Bråkenhielm Carl Reinhold, Möller Göran,(red.) *Tala om försoning: reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* och *Liv i försoning: om upprättelse i kyrka och samhälle*, Stockholm : Verbum, 2015.

“Bekänna vår objektiva synd och skuld” samt “Bekänna vår delaktighet i den strukturella synden och skulden”.

Jag kommer kortfattat presentera bekännelseuppfattningens idéinnehåll. Sedan kommer jag under varje bekännelseuppfattning exemplifiera med en formulering ur någon av bönerna om förlåtelse i Svenska kyrkans handbok, där jag menar att uppfattningens bärande idéer kommer fram.⁸⁵ Sedan kommer jag empiriskt exemplifiera grunden till dessa tankefigurer genom idéer ur mitt material.

2.1 Bekänna vårt ontologiska skuldtilstånd

Denna bekännelseuppfattning handlar om att människan bör bekänna och ta ansvar för sitt ontologiska synd och skuldtilstånd, det vill säga det faktum att hon som människa alltid kommer att bära på skuld på grund av att det tillhör livsvillkoren för att vara människa. Människan kan inte leva helt felfritt i världen och undvika begå synder, utan en konsekvens av att människan besitter just mänskliga fel och brister gör att hon inte gå igenom den här världen utan skuld.⁸⁶ I teologiska termer har detta ontologiska tillstånd tolkats som arvsyndsläran. Den är det faktum att hon är människa och därav också bär på arvsynd och ontologisk skuld som hon bör bekänna och bli förlåten för.

Formulering ur handboken:

Jag fattig, syndig människa bekänner inför dig, heliga och rättfärdige Gud, att jag som är född med synd(...)⁸⁷

Jag bekänner inför dig, helige och rättfärdige Gud, att jag har syndat med tankar, ord och gärningar(...)

⁸⁸

⁸⁵ I Svenska kyrkans nya handbok så representerar “Bön om förlåtelse” det som tidigare har hetat “Syndabekännelse”.

⁸⁶ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s 38.

⁸⁷ Kyrkohandbok för svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 8. Här betonas det ontologiska skuldtilståndet även om bönen sen fortsätter med det handlar om på vilka sätt den bekännande har brutit, som dels kan tolkas som moraliska handlingar och del mer som att det hör ihop med tillståndet eftersom de benämns som samma.

⁸⁸ Kyrkohandbok för svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 1. Här kopplas sätten att synda på till allt vad människan är. Jämför också med bön om förlåtelse nr 3 där istället handlar om att man *ofta* och på *många* sätt

2.1.1 Material där den ontologiska uppfattningen går att tyda fram

Något som ger uttryck för den ontologiska skulden är detta citat av Gustaf Wingren:

Det i människans existens förankrade äkta skulden framspringer ur det faktum, att ingen lever utan att ha mottagit och utnyttjat andra människors försaker. Ingen kan med öppna ögon se in i sitt liv utan att bli uppfördrar att i sin tur vara en människa som någon annan hämtat livsmod från.⁸⁹

En människas skuld uttrycks alltså här i ontologiska termer. Det är ett tillstånd som innesluter hela människan och inte specifikt endast hennes moraliska handlingar, utan bara det faktum att hon finns till som människa gör att hon bär på ontologisk skuld, det är en del av hennes livsvillkor.

I *Gudstjänst för människan* presenteras människans ontologiska skuld tillstånd genom framförallt tre olika skildringar. De handlar om att människan hamnar i skuld gentemot sig själv, sina medmänniskor och skapelsen. Den första skildringen som handlar om att människan har skuld gentemot sig själv, uppstår när hon förnekar sina livsmöjligheter. Eftersom en människa omöjligt kan uppfylla alla sina möjligheter hamnar hon därför i ett slags ontologiskt skuld tillstånd gentemot sig själv. Den andra skildringen handlar om att man bär skuld gentemot sin medmänniska, eftersom alla människor bär på fördomar och begränsningar och dömer sina medmänniskor utifrån sitt eget synsätt. Detta leder till att man utövar våld gentemot den sanna bilden av medmänniskan och inte kan förstå hennes behov. En tredje form av den ontologiska skulden handlar om skulden gentemot naturen i sin helhet när vi är deltar i miljöförstörelsen.⁹⁰ Bara av att människan existerar står hon således alltid i ontologisk skuld.

Beskrivningar av den ontologiska skulden går att återfinna i såväl psykologiska som teologiska discipliner. Den beskrivs utifrån att vi alla är delaktiga i den, för att den har sin

har syndat, dvs synden följer som risk, medan i denna bönen är den ett definitivt faktum. Att vara människa innebär att jag alltid står i synd.

⁸⁹ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 137.

⁹⁰ Lundberg m.fl., *Gudstjänst för människan*, s. 43.

grund i det fria valet, den grundar sig i det mänskliga villkoret att vi har möjlighet att göra fria val.⁹¹ Det är den situationen mänskligheten är satt i. Detta är någonting som framförallt går att återfinna i Eva-Lotta Granténs arbete om arvsyndsläran. Grantén menar att frihet är ett mänskligt grundvillkor, som i sig vare sig är bra eller dåligt. Istället är det nödvändigt för att människor ska kunna upptäcka nya sätt att leva i tillvaron. Eftersom människor har en förmåga att tänka och handla rättvist, livsbefrämjande och osjälviskt, men också tvärtom så betyder det att friheten är ambivalent. Hon menar att om friheten är något som tillhör arten människa och som samtidigt är ambivalent innebär det att vi alla får erfarenheter av skuld och främlingskap inför andra människor.⁹² Grantén menar att det som benämns som arvsynd borde förklaras utifrån ursprungssynd. Begreppet ursprungssynd hänför sig mer precist till de villkor som är knutna till arten människa och besvarar frågor om syndens orsak och uppkomst, medan hon kritiserar begreppet ursynd för att snarare beteckna den "första synden". Hon menar snarare att arvsynden, eller i detta sammanhang, det ontologiska skuldtilståndet kan tolkas som det existentiella arv en människa har av synd utifrån det faktum att hon är människa.⁹³ Medan Grantén och teologin har beskrivit detta i form av den fria viljan och de mänskliga villkor vi har utifrån arvsyndsläran, har psykologisk disciplin snarare beskrivit detta i form av att människor har ett anlag till samvete, det vill säga hon har ett medvetande om att det finns rätt och orätt men hon fogar inte över något klart inneboende instrument för att sortera det rätta från det onda. För att samvetet ska lära sig måste en människa lära sig av konkreta situationer. Vilket också då kan innebära skuld.⁹⁴

Även Nils-Henrik Nilsson beskriver att synden är något mer än bara onda handlingar, utan ett tillstånd som hela världen är indragen i. Han menar att det är ett tillstånd där människan saknar godhet, kärlek, gemenskap, uppriktighet, sanning och allt sådant som mänskligheten längtar efter.⁹⁵ Även Thomas Ekstrand och Mattias Martinsson är inne på att vi människor är i ett skuldtilstånd, medan de beskriver det som ett skuldsammanhang där människan är delaktig och fast i onda strukturer som gör att hon bär på skuld.⁹⁶ Jag kommer att återkomma

⁹¹ Lundberg m.fl., *Gudstjänst för människan*, s. 43

⁹² Grantén, *Utanför paradiset*, s. 23.

⁹³ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 23.

⁹⁴ Lundberg m.fl., *Gudstjänst för människan*, s. 38.

⁹⁵ Nilsson, Nils-Henrik. "Synden och syndabekännelsen" i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, redigerad av Engvall, Urban, Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4 s. 53.

⁹⁶ Ekstrand och Martinsson, *Tro och tvivel*, s. 100.

till denna tanke närmare i den strukturella uppfattningen men vill här redogöra för en del skiljelinjer, då de båda är lika varandra. Jag menar att skiljelinjen mellan att bekänna ett ontologiskt skuldtilstånd och en delaktighet i en strukturell skuld går tillbaka till ansvarsfrågan och syndens plats. I den ontologiska uppfattningen är det i människans oförmåga att leva ett fullständigt gott liv som synder ligger, hennes egna satta mänskliga individuella villkor, hennes natur, medan i den strukturella uppfattningen så lokaliseras synden delvis också till själva skuldsammanhanget, som inte bara bär förklaringen utan också delvis ansvaret för synden. Ekstrand och Martinson beskriver detta skuldsammanhang som en andra natur, som strukturer som övertar människans frihet. Denna tanke går mer åt den strukturella uppfattningen. Men för att stödja en mer ontologisk uppfattning så skriver också Ekstrand och Martinsson om hur människan genom kulturell utveckling och goda intentioner ändå inte lyckas att inte sätta sig ur skuld, vilket verkar kunna stödja tanken om att det är något i människans livsvillkor, någonting i människan i sig självt, bortom strukturerna, hennes första natur, som gör att hon ändå befinner sig i ett skuldtilstånd.⁹⁷

2.1.2 Sammanfattning

Bekännelse av det ontologiska skuldtilståndet skulle alltså innebära att människan bekänner sitt existentiella läge, det mänskliga livsvillorete hon har givits som förutsättning för att leva i världen. Det innebär framförallt tanken på att hon måste ta sig fram i livet genom att göra fria val, som går att förstå som att vad hon än väljer så hamnar hon antingen i skuld till sig själv, till sina medmänniskor eller skapelsen. Det är inte hennes onda moraliska handlingar hon ska be och bekänna, hennes verksynd, utan snarare hennes arvsynd, det som handlar om hela hennes existens och tillstånd, hennes första natur.

2.2 Bekänna vår subjektiva synd och skuld

Denna bekännelseuppfattning handlar om att bekänna den subjektiva synden och skulden. Den subjektiva synden och skulden innebär att människan har en medveten upplevelse av att hon begått en överträdelse. Den subjektiva skulden uttrycker sig i skuldkänslor över denna

⁹⁷ Ekstrand och Martinson, *Tro och tvivel*, s. 99.

överträdelse. Den subjektiva skulden är i sig kopplad till verksynden, det vill säga, de individuella moraliskt onda handlingar en människa har gjort. Enligt denna uppfattning är det endast människans subjektiva skuld, alltså i princip hennes skuldkänsla som hon bör bekänna. Även om hon likväl subjektivt kan uppleva skuld utifrån de andra bekännelseuppfattningarna så är de inte avhängiga hennes känsla, som är det centrala för denna uppfattning. Denna bekännelseuppfattning ämnar således inte att en människa ska bekänna sitt tillstånd eller existentiella livsvillkor som skuld, inte hela hennes natur, utan i denna bekännelseuppfattningen är det verksynden som är i fokus, de moraliska handlingar som människan själv subjektivt är medveten om och känner ansvar för.

Formulering ur handboken:

Barmhärtige Gud, förlåt mig mina synder (som jag tyst bekänner...) ⁹⁸

2.2.1 Material där den subjektiva uppfattningen går att tyda fram

Uppfattningen om att bekänna den subjektiva synden och skulden kan framförallt återfinnas i material där tänkare står i polemik mot en sådan syn, snarare än att någon företräder den. Men eftersom den återkommande är närvarande i frågan om vad man ska be och bekänna som sin synd och skuld så skriver jag här fram den utifrån material som behandlar den på ett eller annat vis.

Den subjektiva uppfattningens ursprung kan förstås ha sin början i och med pietismen, den fromhetstradition där individens känsla inför bekännelsen blev central. Nils-Henrik Nilsson beskriver hur pietismen förde in en tydlig koncentration i teologin och gudstjänsten på den enskilda individens upplevelse av synd i förhållande till Gud och medmänniskorna. I Svenska kyrkans gudstjänstliv var fokus inställt på den enskilde och gudstjänsten kom att inledas med orden om att Gud “hör de botfärdigas suckar och vänder sig till deras bön”. Han menar att

⁹⁸ Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 6. Här lämnas alltså definitionen till vad som är den enskildes synd till hennes subjektiva upplevelse av synden, med betoning på moraliska handlingar, verksynden.

denna inledning går att tolka som att människan först och främst skall vara känna djup ånger över sin synd, i kontrast till tacksamhetstanken för livets goda som tidigare hade dominerat.⁹⁹

Carl-Reinhold Bråkenhielm beskriver också hur känslan av ånger var en viktig del i bekännelsen. Han beskriver att genom upplysningen och andra sociala förändringar spreds en mer positiv människosyn och en mindre skrämmande Gudsbild, men att tidigare fanns ett starkt syndamedvetande. Han menar att det var allmänt känt bland gudstjänstbesökarna att syndamedvetandet var tvunget att hållas igång. Bråkenhielm förklarar att en sådan syn byggde på en sträng gudsbild och personliga skuldkänslor, det var viktigt att ofta påminna gudstjänstbesökaren om hennes moraliska tillkortakommanden.¹⁰⁰ Detta kan alltså förstås som den grund bekännelseuppfattningen om den subjektiva skulden kommer ifrån. Uppenbarligen verkar den finnas närvarande då den ofta kommer upp och omnämns i material som behandlar bekännelsen idag, som att det skulle vara en uppfattning som ändå till någon grad lever kvar. Detta går att tyda fram i det som Gunilla Lindén skriver i *Beredd möta det heliga*:

Pietismens fokusering vid individens upplevelse av synd inför Gud som en förutsättning för förlåtelsen har i gudstjänstlivet medfört att syndabekännelsen blivit alltför inriktad på den enskilda människans handlande.¹⁰¹

I bekännandet av den subjektiva uppfattningen är det verksynden som ska bekännas. Den bygger på att människan är medveten om sina synder och känner ånger inför dem. På det viset är det egentligen själva skuldkänslan som ska bekännas, den subjektiva upplevelse människan har av vad hon vill bekänna som synd. Även denna uppfattning angränsar till de andra bekännelseuppfattningarna utifrån att all skuld egentligen kan kopplas till skuldkänslor och vara subjektivt approprierad, men det som är specifikt för denna uppfattning handlar om att människan ska bekänna endast de synder hon är *medveten om* och ångrar och endast de.

⁹⁹ Nilsson, Nils-Henrik. "Synden och syndabekännelsen" i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, s. 54.

¹⁰⁰ Bråkenhielm, Carl-Reinhold "Förlåtelse i ett systematiskt teologiskt perspektiv", *Förlåtelse, kyrka och samhälle, Uppsala : Teologiska institutionen, Uppsala universitet*, 2007, s. 51.

¹⁰¹ Lindén, Gunilla, "Synd och förlåtelse - några tankar ur ett feministiskt perspektiv" i *Beredd möta det heliga* s. 64.

2.2.2 Sammanfattning

Den subjektiva uppfattningen går framförallt att tyda fram i material där den beskrivs genom pietismens inflytande och kvarvarande påverkan över bekännelseakten, med fokus på individens upplevelse av synd. Enligt den subjektiva uppfattningen är det den verksynd som den enskilda människan är medveten om, det vill säga, upplever och ångrar som hon ska bekänna, ingen annan synd. Även om andra bekännelseuppfattningar kan approprieras subjektivt så är det i denna bekännelseuppfattning syndamedvetandet som är det avgörande för bekännandet av synden och skulden.

2.3 Bekänna vår objektiva synd och skuld

Denna bekännelseuppfattning handlar om det är den objektiva/verkliga synden och skulden som en människa bör bekänna.¹⁰² Den objektiva skulden handlar om att människor bör bekänna även den synd och skuld de inte är medvetna om. Den objektiva skulden är inte beroende av människans känslomässiga upplevelse av den, utan denna skuld handlar om de objektiva konsekvenserna som följer som resultatet av en människas överträdelse. Denna bekännelseuppfattning har likheter med den första uppfattningen om den ontologiska skulden. Dessa likheter handlar om att människan vet att bara genom att vara människa så bär hon på skuld, som i denna uppfattning beskrivs som objektiv skuld. Skillnaden mellan denna uppfattning och uppfattningen om den ontologiska skulden handlar om denna

¹⁰² Det går också att problematisera över begreppet objektiv skuld, som att det skulle förutsätta att det finns en objektiv moral. Den enskilde som bekänner kan ha en viss uppfattning om vad som är objektiv skuld medan en annan person har en annan uppfattning. Denna bekännelseuppfattning syftar till att beskriva den objektiva skulden, den verkliga skulden utifrån den faktiska skada som har skett gentemot någon annan utifrån hur den bekännande har agerat. Definitionen av vad som är objektiv skuld ligger inte i den bekännandes subjektiva bedömning utan handlar om den skada som har tillfogats det objekt som blivit utsatt. Detta i sig är en komplex fråga och är lättare att tala om på en mer abstrakt nivå än på ett praktiskt plan. Eftersom man i kristen tro också räknar Gud som realitet i tillvaron och att synden handlar om att relationen till Gud är skadad kan det också vara rimligt att tänka att Gud i slutändan är den som definierar vad som är verklig synd och skuld. Det mest centrala och bärande idéerna i bekännelseuppfattningen av den objektiva synden och skulden är att det objektiva perspektivet får rymmas, den verkliga skuld, eller skada där ute som jag inte är medveten om men får jag bekänna. Det innebär egentligen till minimum att den bekännande bekänner det faktum att något är fel, hon bär på synd och skuld, men vet inte är medveten om vad. På detta viset är den objektiva uppfattningen lik den ontologiska, bara av att vi finns till så kan vi bära på skuld. Men den objektiva skiljer sig på så vis att det inte är människans läge eller situation som ska bekännas, skuldtilståndet, utan relationen, skulden som en konsekvens av de överträdelser människan omedvetet gjort.

bekännelseuppfattning inte menar att det är människans situation som ska bekännas, det vill säga arvsynd/skulden sammankopplad till hennes natur, utan snarare relationen, verksynd/skulden där skulden blir ett objekt utanför henne själv.

Formulering ur handboken:

(...) förlåt mig för Jesu Kristi skull vad jag har brutit¹⁰³

(...) genom min synd är jag skyldig till mer ont än jag själv förstår¹⁰⁴

2.3.1 Material där den objektiva uppfattningen går att tyda fram

Någon som ger uttryck för vad som skulle kunna tolkas in som en starkare betoning på en verksyndsuppfattning än en arvsyndsuppfattning är Anna-Karin Hammar med hennes avhandling *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament*. Hammar är kritisk till att tala om arvsskuld som att människan föds med en skuld eller har skuld för det läge, de mänskliga villkor hon är satt att leva med. Istället för att prata om arvsskuld som hon menar tar bort människans personliga ansvar, så talar hon istället om arvsansvar. Istället för att benämna den situation, det läge människan är satt in i och som ur ett mer ontologiskt skuldstillstånd skulle beskrivas som arvsskuld så menar hon att det är bättre att benämna detta läge som destruktionen. Hon diskuterar istället hur människan föds med en arvsansvarighet.¹⁰⁵ Dessa idéer kan förstås som bärande av en mer objektiv uppfattning, det är överträdelsen av de faktiska moraliska handlingarna som ska bekännas som synd och konsekvensen av överträdelsen som skuld.

Även Grantén är inne på Hammars spår när det kommer till skillnaden mellan människans läge, situationen, samt vad människan gör av situationen - som snarare handlar om relationen. Grantén hänvisar här också både till Gustaf Wingren och Philip Hefner som behandlar frågan

¹⁰³ Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 3. Här är det alltså betoning på *vad*, alltså att det handlar om verksynd, en moralisk överträdelse, och att avgörandet lämnas över till Gud som förlåter oss för det vi har brutit, vi behöver själva inte vara medvetna om den.

¹⁰⁴ Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 1. Här betonas att det handlar om den objektiva skulden/synden och att den bekännande inte behöver vara medveten om den.

¹⁰⁵ Hammar, *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament*, s. 188.

om situation och relation.¹⁰⁶ Detta beskrivs genom att människan inte kan bära ansvar för det läge, de livsvillkor hon är satt med och bör därför inte bära skuld för dessa livsvillkor. Däremot kan en människa ta ansvar för vad hon gör av situationen i relation till henne själv, sina medmänniskor och skapelsen, där bär hon på ett ansvar och därför också risk för att begå synd och få skuld.¹⁰⁷

RoseMary Radford Ruther är en teolog som arbetat utifrån ett mer ekofeministsiktteologiskt perspektiv med syndabegreppet. Hon menar att vi har blandat ihop skuld-schemat med död/liv-schemat, vilket innebär att vi måste bära vår egen dödlighet och att det blir för tungt. Detta kan uppfattas som att hon inte stödjer en uppfattning av att bekänna vårt skuld tillstånd, vår situation, våra mänskliga villkor och natur som skuld. Hon menar att dödligheten, människans livsvillkor ska ses som de villkor vi lever under. Vi ska inte se på döden som syndens lön/straff. Hon menar att dessa mänskliga villkor, dessa begränsningar för världen kan vara beklagliga och smärtsamma, men att de är inte synd. Hon företräder mer en uppfattning av verksyndskaraktär när hon menar att synd är att exempelvis exploatera jorden och utnyttja människor.¹⁰⁸

Även i diskussionerna om Svenska kyrkans nya handbok så går det att se hur begreppen situation och relation kommer till uttryck framförallt i fråga om hur ordet brustenhets ska tolkas. En församling skriver:

Den andra befrielsebönen använder ordet "brustenhets". Gud vänder sig inte mot konsekvensen av syndafallet - att det är en brusten värld vi lever i. Däremot så är det konsekvensen av en brusten värld som får konsekvensen "synd" som vi blir för Jesu död på korsets skull förlåtna för och försoningen i Kristus blir tydlig. Synden blir inte vackrare för att den kallas brustenhets.¹⁰⁹

För att återkoppla detta till Anna-Karin Hammars tanke om arvsansvar kan man tolka detta remissvar som att våra mänskliga villkor, vår situation eller vår brustenhets är inte samtidiga

¹⁰⁶ Även Cecilia Nahnfeldt använder sig av begreppet situation och menar att det inbegriper hela människans tillstånd. Där beskriver hon det som att människans situation kan vara både att uppleva begränsningar och att uppleva kraft och kärlek.

¹⁰⁷ Grantén, *Utanför paradiset*, s.138.

¹⁰⁸ Sjöstrand, Lena. "Djup ropar till djup" s.13.

¹⁰⁹ "Remissammanställning kyrkohandbokens förslag 2016" s 89.

med att den enskilde människan är syndig eller innehar skuld. Det är däremot konsekvenserna av den brustna världen och när det enskilde människan inte tar ansvar för relationen som hon syndar och får skuld. Skulden är konsekvensen av den faktiskt överträdelse hon begår, som hon i sig möjligen gör utifrån hennes brustna livsvillkor, oavsett om de är kopplade till människans natur eller sociala kontext och strukturella sammanhang.¹¹⁰

Även handboksgruppen inför framtagande av den nya handboken noterade att användandet av att bekänna sin brustenhets förskjuter fokus från personliga, moraliska verksynder till en uppfattning om en fallen skapelse. De menar att brustenhets, människans livsvillkor inte hör hemma i bönen om förlåtelse utan snarare i kyriet.¹¹¹ De menar att det snarare handlar om ett bejakande av att leva i en brusten värld än att det ska bekännas och avlösas.¹¹² Medan handboksgruppen skiljer på människans livsvillkor och hennes objektiva skuld i form av att *bejaka* brustenhets och *bekänna* skulden så använder sig istället Mikael Löwegren i hans bok om *Till syndernas förlåtelse; perspektiv på beredelsen i mässan* av ett resonemang om att det är skillnad på att *erkänna* och att *bekänna*. Han menar att man inte kan *bekänna* att man är en syndare, men möjligen *erkänna* det. Enligt Löwegren hör bekännandet till tankar, ord och handlingar, som han uttrycker det, inte att om be om förlåtelse för att man överhuvudtaget finns till.¹¹³

2.3.2 Sammanfattning

Den objektiva uppfattningen handlar således om verksynden, de moraliska onda handlingar en människa gör, snarare än hennes tillstånd. Hennes situation, existentiella läge, hennes mänskliga livsvillkor eller brustenhets kan enligt denna bekännelseuppfattning om den objektiva synden och skulden snarare bejaktas och erkännas, men inte bekännas. Hennes relationer däremot, som hon kan förstås ha ett arvsansvar över är det som ska förvaltas. När hon inte tar ansvar för relationen, utan snarare enligt denna uppfattning begår faktiska

¹¹⁰ Hammar, *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament*, s. 188.

¹¹¹ "Kyriet" är den del av liturgin där människan får ropa ut sin klagosång över sin situation.

¹¹² *Teologiska grundprinciper*, s.41.

¹¹³ Löwegren, Mikael, "Bot bön och lovsång" *Till syndernas förlåtelse*, s 52.

objektiva överträdelser, med skuld som konsekvens av den verkliga skadan, då är det lämpligt att bekänna och få förlåtelse.

2.4 Bekänna vår delaktighet i den strukturella synden och skulden

I denna bekännelseuppfattning är det människans del i den strukturella synden och skulden som bör bekännas. Den strukturella synden kan vara både subjektiv och objektiv, det vill säga medveten eller omedveten. Den har likheter med både den ontologiska skulden på det viset att människan inte kan undvika att vara en del av strukturer på grund av att strukturerna tillhör vår kulturella kontext, våra livsvillkor, även om vi i någon mån också kan påverka dem så är strukturerna alltid en realitet i en människas liv och utger hennes livsvillkor. Skillnaden mellan denna bekännelseuppfattning och uppfattningen om den ontologiska skulden handlar framförallt om var synden är lokaliserad. I en strukturell uppfattning är synden främst lokaliserad i strukturerna, ej i den individuella människan som i den ontologiska uppfattningen. Synden i en strukturell uppfattning är inte ett individuellt fenomen utan snarare socialt. De olika sociala och ekonomiska förutsättningar en människa har binder människor in i vissa strukturer redan från födseln. Man skulle kunna närma sig denna uppfattning genom att benämna den som en typ av arvsynd, men där platsen för "arvet" snarare är människans sociala förutsättningar än att den grundar sig i hennes fria vilja. Det vill säga, hennes andra natur och inte hennes första som Martinson och Ekstrand uttrycker det.¹¹⁴ Även om synden enligt denna uppfattning finns i strukturerna så bär också människan ett visst ansvar och skuld som är en del av den och dess upprätthållande.¹¹⁵ I denna bekännelseuppfattning handlar det dock om att en människa ska bekänna sin delaktighet i den strukturella synden och skulden, det vill säga, hon är indragen i en struktur, ett skuldsammanhang som i sig självt bär ett visst ansvar och skuld men hon bär också själv på ett visst ansvar och synd och skuld genom den.

Formulering ur handboken:

¹¹⁴ Ekstrand och Martinsson, *Tro och tvivel*, s. 99.

¹¹⁵ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 25.

Gud, jag är delaktig i världen synd och bekänner nu inför dig den synd jag bär ansvar för (...) ¹¹⁶

Genom min synd är jag skyldig till mer ont än jag själv förstår och har del i världen bortvändhet från dig (...) ¹¹⁷

2.4.1 Material där den strukturella uppfattningen går att tyda fram

Den strukturella uppfattningen går framförallt att finna i mycket befrielse-teologiskt och feministisk teologi. Men tanken om att synden återfinns utanför människan skulle kunna återgå till Rousseau, en av modernitetens tänkare, som lokaliserade de onda impulsernas ursprung i något utanför människorna, nämligen i civilisationen. Detta fördes även vidare av Marx och tankarna om att det mänskliga livet kan nå godhet och harmoni genom att man förändrar förutsättningarna för människors gemensamma liv. Även hur Schleiermacher resonerar skulle kunna härledas till att synden återfinns i strukturen. Han menade att människan först och främst är fysiska varelser och vår drift leder till att vi sätter oss själva eller andra som det gynnar oss att samarbeta med först. Andlighet och gudsmedvetande kommer sedan. Vår överlevnad är knuten till andras, det är så verkligheten är konstruerad. Att synda är därför inte ett individuellt fenomen, utan ett socialt fenomen, och var och ens synd påverkar alla. ¹¹⁸

En framförallt tongivande tänkare där tanken om synden förläggs till strukturerna dominerar, går att finna hos den amerikanska teologen Marjorie Hewitt Suchocki. Suchocki hävdar att synden inte är ett individuellt fenomen utan ett socialt. Den individuella synden måste förstås mot bakgrund av alla andra synder som människor har begått. Hon menar att det finns ett behov av att den individuella skulden tonas ned och att syndens ursprung istället läggs i olika

¹¹⁶ Kyrkohandbok för Svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 2. Här är det alltså tydligt att det är det handlar om delaktighet i ett synd/skuldsammanhang som också bär på skuld och att man bekänner den synd man har ansvar för, som indikerar att en annan del av ansvaret ligger bortanför den bekännande.

¹¹⁷ Kyrkohandbok för svenska kyrkan del 1, bön om förlåtelse 1. även här handlar det om att vara del i en struktur och att man själv kanske inte alltid är medveten om den (går in i den objektiva, beror på om man tolkar det som att strukturen i sig bär på synd/är ett skuldsammanhang eller ej. om man tänker att strukturen ingår passar den in här, annars i den objektiva.

¹¹⁸ Grantén, Eva Lotta. *Utanför paradiset*, s. 64.

sociala system, till exempel i att fördelningen av jordens resurser är ojäm, eller att män och kvinnor har olika villkor.¹¹⁹

Här blir även Martinsons och Ekstrands tankar hjälpsamma för att beskriva en strukturell uppfattning. De beskriver hur det kan vara svårt att skilja naturligt ont (jordbävning) från moraliskt ont (tortyr exempelvis). De menar att det är svårt att tänka att synden uppstår isolerat, genom den fria viljan till ett visst felaktigt beslut. De beskriver det som att synden följer ur en räkka komplicerade förhållanden inom skapelsen där det i sista hand blir svårt att säga vem som egentligen har syndat och vilka motiv som egentligen ligger bakom synden.¹²⁰ De menar att vi människor gör det vi inte vill och människor drivs in i beteenden som vi inte har fullständig kontroll över. En del av människans livsvillkor är att leva i skuldsammanhang. De beskriver att om människan i sig självt kan beskrivas utifrån en första natur så kan strukturerna, eller skuldsammanhanget betraktas som en andra natur som påverkar oss i våra val. Därför menar Martinson och Ekstrand att all skuld inte ligger hos den autonoma agenten utan en del av skulden ligger också i skuldsammanhanget.¹²¹

Även Reinhold Niebuhr går att förstå som att han menar att människans första natur i bemärkelsen hon själv och hennes andra natur i bemärkelsen strukturerna, eller skuldsammanhanget samspelar. Niebuhr menar att synden blir värre på gruppnivå, även om Niebuhr menar att synden fortfarande återfinns i människan och inte i strukturen.¹²² Han menar att egoismen och begäret efter makt ökar på gruppnivå, som att den autonoma agenten blir indragen i ett skuldsammanhang eller en tydlig struktur som gör att hon får mer skuld än andra. Niebuhr menar således att alla människor är syndare inför Gud men att det finns en olikhet i människors och grupper skuld, vilket visar sig i de objektiva konsekvenserna av synden i det gemensamma sammanhanget och för detta måste syndaren hållas ansvarig.¹²³ Exempelvis menar Niebuhr att barn inte har någon personlig skuld, det vill säga någon

¹¹⁹ Grantén, Eva Lotta "Synd, skuld och Kristi försoningsverk - att tala nytt om Guds löften", i *Tala om försoning*, Verbum, 2015, s. 147.

¹²⁰ Ekstrand och Martinson, *Tro och tvivel*, s. 98.

¹²¹ Ekstrand och Martinson, *Tro och tvivel*, s. 100.

¹²² Grantén, *Utanför paradiset*, s. 36.

¹²³ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 109.

verkskuld men hon är indragen och delaktig i en strukturell skuld som skulle kunna tolkas mer ontologisk.¹²⁴

2.4.2 Sammanfattning

Att bekänna sin delaktighet i den strukturella synden och skulden innebär sammanfattningsvis att människan delvis förlägger synden och skulden utanför sig själv, i det skuldsammanhang eller strukturer som hon befinner sig i som hör till hennes livsvillkor. Samtidigt har hon ett individuellt ansvar, hon är med och skapar strukturerna. En människa kan aldrig bli helt fri från strukturerna, även om hon i viss mån kan vara med och förändra dem. På detta vis hör strukturerna till hennes andra natur som ett slags existentiellt tillstånd och kan på det viset förstås som en arvsyndslära. Även om den strukturella uppfattningen angränsar till den ontologiska uppfattningen så är skillnaden att i den strukturella uppfattningen så är skulden delvis också lokaliserad i strukturerna, snarare än i den enskilda människan. Det är inte människans väsen i sig som är skadad, utan hon sitter fast i en situation hon inte kan komma ur men inte heller är oskyldig till.

3. Vilken bekännelseuppfattning är rimligast utifrån uppställda kriterier?

I detta avsnitt prövar jag rimligheten hos ovanstående beskrivna bekännelseuppfattningar. Jag diskuterar de olika uppfattningarna med hjälp av olika teologer och tänkare för att se om bekännelseuppfattningarna klarar redogjorda kriterier och dess teoretiska innehåll. Det jag prövar hos bekännelseuppfattningarna är koherensen, korespondensen och konsekvenserna. Detta gör jag genom att pröva bekännelseuppfattningarna utifrån 1.) Teologiskt kriterium. 2.) Pastoralpsykologiskt kriterium. 3.) Befriande kriterium.

3.1 Prövning av bekännelseuppfattningen om vårt ontologiska skuld tillstånd

¹²⁴ Hammar, *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament*, s. 113.

3.1.1 Teologiskt kriterium

Den ontologiska uppfattningen kan förstås vara koherent med en evangelisk-luthersk tradition. Både denna bekännelseuppfattning och evangelisk-luthersk tradition menar att synden handlar om hela människans tillstånd och hon räknas enligt evangelisk-luthersk tradition som rättfärdig men förbli alltid till sin natur fallen. Det går att förstå *Confessio Augustana* på det här viset utifrån vad som sägs där om bikten.¹²⁵ Luther går här i polemik med dåtidens katolska troslära som menade att det i bikten var nödvändigt att bekänna alla de dödssynder den biktande var medveten om. Lutheranerna ansåg att det blev en onödig börda för människor att räkna upp synderna, men att det var upp till var och en att benämna dem men att de inte är nödvändiga för förlåtelsen.¹²⁶ För Luther kan själva bekännelsen av de faktiskt medvetna handlingarna snarare ses som en del av botsakramentet, att den muntliga bekännelsen är pålagd av människorna själva. Avlösning däremot är det som är givet från Gud.¹²⁷ Varför uppräknandet av synder inte är nödvändigt går att förstås utifrån följande resonemang i den språkligt förenklade versionen till *Confessio Augustana*:

Men om bikten lär vi att det inte är nödvändigt att räkna upp synderna. Samvetet bör inte tyngas av kravet att räkna upp alla synder, som det står i psalmen: >> Vem känner sina fel? (Fria mig från synder jag inte vet om) <<, Psaltaren 19:13. jeremia säger också: >> Hjärtat är bedrägligast av allt, det är oförbätterligt - vem kan förstå det?<< 17:9. Om endast de synder som blivit uppräknade skulle bli förlåtna, skulle samvetena aldrig komma till vila.¹²⁸

Detta citat indikerar och ger uttryck för att det finns fler synder än den synd som den enskilda människan är medveten om. Skulden innefattar mer än det vi själva kan förstå och uttrycka eller våra moraliska handlingar. På det här viset skulle man genom att bekänna sitt ontologiska skuld tillstånd inkludera även de andra synderna som den enskilde människan inte är medveten om. Denna tanke kan alltså förstås vara koherent med den evangelisk-lutherska tradition om att vi är syndare, det är ett av de existentiella villkoren för en människa. Människan kan aldrig befinna sig i ett tillstånd av skuldlöshet eftersom inom evangelisk-luthersk tradition så finns den skulden men den tillräknas inte.

¹²⁵ Aronsson, m.fl *Confessio Augustana*, s.193-194.

¹²⁶ Aronsson, m.fl *Confessio Augustana*, s.193-194.

¹²⁷ Aronsson, m.fl, *Confessio Augustana*, s. 93.

¹²⁸ Aronsson, m.fl, *Confessio Augustana*, s.194.

3.1.1.1 Slutsats av prövningen

Uppfattningen om att bekänna sitt ontologiska skuld tillstånd kan förstås vara koherent med en evangeliskt-luthersk tradition, eftersom att synden och skulden i den evangelisk-lutherska traditionen och framförallt på Luthers tid har förståtts som något som tillhör villkoren med att vara människa, hennes första natur. Synden och skulden är kopplad till tanken om att människan i sig självt har en ärvd natur som gör att synden inte bara är kopplad till enstaka moraliska handlingen utan hör ihop med hela hennes person.

3.1.2 Pastoralpsykologiskt kriterium

Uppfattningen om att bekänna sitt ontologiska skuld tillstånd kan förstås korrespondera med vissa teorier inom pastoralpsykologisk forskning men går också att problematisera i stor utsträckning. Jag kommer först att redogöra för när uppfattningen uppfyller korrespondensen, det vill säga när den stämmer överens med vad pastoralpsykologisk forskning ger uttryck för.

Det går att förstå bekännandet av sitt ontologiska skuld tillstånd som överensstämmande med tankar som finns inom pastoralpsykologi som menar att det är viktigt att ta människors skuld på allvar. Inom pastoralpsykologiska teorier finns det tankar om att den ontologiska skulden har en konstruktiv effekt på personligheter. Särskilt kan den leda till ödmjukhet, skärpt sensibilitet i relation till medmänniskor och ett ökat användande av ens egna resurser. Man ser på den som något konstruktivt i personlighetsutvecklingen.¹²⁹ Samtidigt finns det annan forskning som säger att om man ser skulden som någonting som hör till att vara människa och hennes natur så tar man inte hennes skuld och moraliska agerande på allvar.¹³⁰

Den kritik som skulle kunna riktas mot ett bekännande av det ontologiska skuld tillståndet från en pastoralpsykologisk position handlar om risken att det blir att en människa bekänner

¹²⁹ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 43.

¹³⁰ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 42.

vad hon är, ej vad hon gör. Om hennes skuld är starkt kopplad till hennes existens och om hon inte kopplar ifrån sig skulden som ett objekt utan snarare har en betoning på att hela hon är en syndare och skyldig finns det risk att hon också bekänner sin existens, sin natur som är förknippad med hela hennes själv. Från att tänka att hon gör fel kan människan börjar tänka att hon är fel.¹³¹ Detta blir då snarare förknippat till skamkänslor än skuldkänslor. Som Berit Okkenhaug beskriver det så menar hon att skammen inte i första hand är kopplad till något fel man har gjort utan till ens värde som människa. Den som bär på skam kan skämmas över att överhuvudtaget finnas till. Till frågan “Vad har jag gjort?” lägger den skamsne betoningen på “Vad har *jag* gjort?”¹³²

Innehållsmässigt och substantiellt skiljer sig således skuld och skam från varandra, då skulden snarare handlar om vilken överträdelse som har *gjorts* och skammen snarare är en känsla av skämmas för vad vi *är*. Samtidigt överlappar de varandra i att det ena kan leda till det andra. Lewis Smedes beskriver detta i sin bok. En skuld kan framkalla skuldkänslor hos en människa så att hon då känner sig skyldig för någonting hon har gjort. Samtidigt så kan skammens känsla drabba henne då hon upplever att hon inte är som hon borde vara. Smedes menar dock att detta kan härledas till om det finns ideal som säger att man inte ska begå överträdelser.¹³³ På ett vis skulle man kunna försvara bekännelseuppfattningen av det ontologiska skuldstillståndet på det viset att det aldrig har satt ett ideal för människan att kunna nå goda handlingar, eller rättfärdiggörelse i sig självt i den bemärkelsen eftersom den hävdar att människan är genomfallen. Samtidigt går det också att opponera sig mot den eftersom den skulle kunna tolkas så att den bygger på att vi har fallit bort eller faller bort från det ursprungliga goda som egentligen är tänkt.

Smedes förklarar relationen mellan skuld och skam genom att analogiskt förklara att vi exempelvis kan känna oss skyldiga för att vi ljugit för vår mor men att vi sedan kan känna skam för att vi inte är så som vår mor ville att vi skulle vara.¹³⁴ Denna tanke går att föra tillbaks på att vi människor inte är tänka som Gud ville att vi skulle vara. För att komma undan en sånär problematik måste bekännelseuppfattningen om det ontologiska

¹³¹ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s. 239.

¹³² Okkenhaug, *Själavård en grundbok*, s. 239.

¹³³ Smedes, *Skam, skuld och befrielse*, s.104.

¹³⁴ Smedes, *Skam, skuld och befrielse*, s. 21.

skuldtilståndet närmast förklara sig med att vi med vår syndig natur är skapta precis som det ska vara.

Både prästen och terapeuten Göran Larsson och Pattison problematiser dock skammen i förhållande till skulden och menar att skämmas för sitt agerande kan vara bra om det handlar om sådant som Larsson skulle beskriva som mild sund skam, eller frisk skam som Pattison uttrycker det.¹³⁵ Det kan vara en lärdom för den enskilda människan över hur den ska agera i framtiden. Men de menar att låta skammen bli destruktiv och bli en del av ens självbild leder inte till något gott. Skamkänslan gör människor passiva och isolerade, medan skuldkänslan strävar efter att sätta människor i rörelse och ta ansvar för sitt agerande.¹³⁶ Här finns det alltså risk att uppfattningen om det ontologiska skuldtilståndet hamnar i en problematik att skammen blir människans självbild. Pattison är inne på detta när han beskriver hur kyrkan i sitt tal om människor som syndare snarare skambelagt människor, då syndare blir en etikett för hela människans existens.¹³⁷

När en människa upplever skamkänslor blir inte förlåtelsen något konstruktivt. Här kan rättfärdighetstanken i detta sammanhang om att bekänna sitt ontologiska skuldtilstånd snarare tolkas som att människan är värdelös och egentligen inte förtjänar detta.¹³⁸ Förlåtelsen blir ett svar på att personen i fråga inte bara gör fel utan är fel. Pattison menar att det blir fel när skam och skuld har blandats ihop, då skam inte behöver förlåtas utan människor med skam snarare behöver få bli bekräftade om deras värde.¹³⁹ Han menar att här har den forensiska försoningsläran spelat in i skammandet av människor och han menar att kyrkan kanske inte borde sätta fokus på att "du är skyldig och syndfull" utan snarare "du är älskad".¹⁴⁰ Människor som skäms behöver få möta Guds accepterande innan de kan resa sig i självaktning och ta ansvar för sin skuld.¹⁴¹ Smedes menar att Gud förlåter oss för vad vi gör och accepterar oss för vad vi är.¹⁴²

¹³⁵ Larsson Göran, *Skamfilad : om skammens många ansikten & längtan efter liv*. Örebro : Cordia, 2007, s. 15.

¹³⁶ Larsson, *Skamfilad*, s. 24.

¹³⁷ Pattison, *Shame, theory, therapy, theology*, s. 130.

¹³⁸ Okkenhaug, *Själavård en grundbok*, s.240.

¹³⁹ Pattison, *Shame, theory, therapy, theology*, s. 245.

¹⁴⁰ Pattison, *Shame, theory, therapy, theology*, s. 247.

¹⁴¹ Okkenhaug, *Själavård en grundbok*, s. 240.

¹⁴² Smedes, *Skuld, skam och befrielse*, s. 172.

3.1.2.1 Slutsats av prövningen

Bekännelseuppfattningen om det ontologiska skuldtilståndet korresponderar inte särskilt väl med teorier inom pastoralpsykologisk forskning. Då den ontologiska skulden snarare är kopplad till människans syndiga natur som någonting fel kan ett bekännande och förlåtelse över detta leda till att människan identifierar hennes synd till hennes person och därmed blir skammad. När människans synd och skuld identifieras med hennes person och självbild kan det leda till destruktiv skam. Människan som hon är behöver snarare få Guds acceptans medan en förlåtelse i det fallet skulle leda till att människan upplever sig förlåten men inte accepterad, som i att hon fortfarande *är* fel.

3.1.3 Befriande kriterium

Frågan är nu huruvida att bekänna sitt ontologiska skuldtilstånd leder till befriande konsekvenser för människor, dels individellt genom att inte främja andlig eller psykisk ohälsa och att det på ett kollektivt plan ska stimulera till aktivt handlande i världen.

På ett individuellt plan går det att resonera olika huruvida bekännandet av den ontologiska uppfattningen inte leder till andlig eller psykisk ohälsa. En sådan tanke är framförallt tanken om att ett existentiellt skuldtilstånd som vi aldrig kommer bort ifrån, enligt Niebuhr kan uttryckas som ett befriande begrepp från perfektionismens tunga börda som kan lyftas av så att människor kan ägna sig åt att leva konstruktiva liv utan krav på perfektion.¹⁴³ Denna tanke återkopplar även Grantén till när hon menar att det befriande i och med arvsyndstanken är att vi inte behöver räkna med ett bestående självförbättringsprojekt och att det kan vara förlösande i samtidens fixering vid yttre och inre perfektion.¹⁴⁴ Hon menar att det står i kontrast till tanken om att "du kan bli allt du vill" som hörs i vår samtid.¹⁴⁵ Utifrån detta kan det alltså vara befriande för människor att bekänna sig till ett ontologiskt skuldtilstånd, att få vila i att oavsett vad de gör så har de alltid en ontologisk skuld och att synden ligger i deras

¹⁴³ Grantén, Eva Lotta. *Utanför paradiset*, s. 101.

¹⁴⁴ Grantén, Eva Lotta. *Utanför paradiset* s.196.

¹⁴⁵ Grantén, Eva Lotta. "Med född synd eller helt perfekt?" i *Luther som utmaning* s. 135-136.

natur. Det går inte att med egna gärningar komma ifrån detta skuld tillstånd utan det finns alltid där.

Men precis på samma sätt som den ontologiska uppfattningen kan ge det förlösande budskapet om att människan i botten är fallen till synd i hela sin skapelse, så går det också att kritisera den för detta. Ekstrand lyfter fram hur en del av kritiken mot arvsyndsläran är hur dess fokus på människornas ondska förminskar människovärdet.¹⁴⁶ Så menar också Mikael Löwegren i hans resonemang om att det är skillnad på att erkänna och att bekänna. Detta går att koppla till vad som tidigare har prövats utifrån pastoralpsykologisk forskning. Löwegren menar att om människan tror att hon i förlåtelsen ska lägga fram sin allmänna uselhet och dessutom få förlåtelse för detta så stärker det skammen. Han menar att man kan vara skadligt att bekänna sitt ontologiska tillstånd och få förlåtelse för det. Han menar att det blir problematiskt om förlåtelsen blir svaret på skammen och man binder dem samman. Han menar att man inte kan *bekänna* att man är en syndare, men möjligen *erkänna* det.¹⁴⁷ Bekännandet av ett ontologiskt skuld tillstånd leder på det viset leder till psykisk och andlig ohälsa och uppfyller på så vis inte första delen av kriteriet.

Den andra delen av det befriande kriteriet handlar om att bekännandet av det ontologiska skuld tillståndet ska stimulera till aktivt handlande i världen och inte till passivitet. Här kan man säga att den ontologiska uppfattningens styrka när det kommer till att ha befriande karaktär för den individuella människan för att den släpper kravet om mänsklig perfektion är också det som är uppfattningens svaghet när det kommer till socialt och politiskt engagemang och aktivt handlande i världen. Detta går att förstå utifrån den kritik som bland annat Hammar riktar gentemot den ontologiska uppfattningen. Hennes invändning är att talet om en arvsyndslära eller ontologisk skuld fördunklar det moraliska ansvaret en människa har. Hon menar att om en människa bekänner samma ontologiska skuld, sitt arvsyndstillstånd varje gång hon står inför en bekännelsesituation så borde det leda till att hennes moraliska agerande inte spelar någon roll, det vill säga den objektiva skuld hon orsakat eller ej.¹⁴⁸ Ekstrand lyfter även här att den ontologiska uppfattning kan kritiseras för ett passivt accepterande av lidande

¹⁴⁶ Ekstrand, Thomas. "Rättfärdiggörelseläran" i *En gråtande gud och den förvirrade människan* s. 326.

¹⁴⁷ Löwegren, Mikael, "Bot bön och lovsång", i *Till syndernas förlåtelse*, s. 52.

¹⁴⁸ Hammar, *Skapelsens mysterium, skapelsens sakrament*, s. 188.

som något välförtjänt.¹⁴⁹ Till samma slutsats kan man också komma genom att plocka upp tråden om att den skammande människan reagerar med att dra sig undan, fly och förneka känslor istället för att ta ansvar och aktivt engagera sig och se sin skuld i världen.¹⁵⁰ Utifrån detta har bekännelseuppfattningen av det ontologiska skuldtilståndet svårt att uppfylla den andra delen av det befriande kriteriet.

3.1.3.1 Slutsats av prövningen

I prövningen av uppfattningen av bekännandet av det ontologiska skuldtilståndet så får uppfattningen olika befriande konsekvenser för individnivå och kollektiv nivå. På ett individuellt plan kan tanken om att människan alltid befinner sig i ett ontologiskt skuldtilstånd fungera förlösande så att människor inte behöver eftersträva perfektion i sina liv, samtidigt kan det leda till psykisk och andlig ohälsa på det som följer under den redovisade skamproblematiken i tidigare avsnitt. Styrkan som bekännelseuppfattningen har, av att den förlöser individen från att sträva efter perfektion och att den kan ses fördunkla det moraliska ansvaret en människa har är också det i kombination med skamrelaterad problematik det som gör att den inte något vidare stimulerar till aktivt engagemang.

3.1.4 Sammanfattning av prövningen

För att slutligen sammanfatta hela prövningen av bekännelseuppfattningen av det ontologiska skuldtilståndet så går det att se att den klarade vissa kriterium bättre än andra. Detta gäller framförallt det teologiska kriteriet eftersom bekännelseuppfattningen visade sig vara koherent med evangelisk-luthersk tradition. Både uppfattningen och traditionen är här koherent eftersom de båda talar om människans syndiga natur och inte förlägger synden i endast hennes moraliska handlande. Det pastoralpsykologiska kriteriet uppnåddes inte på samma sätt utan visade snarare framförallt på risken att hamna i en skamrelaterad problematik när synden kopplas så starkt till människans natur och tillstånd. Detta får också effekter på både

¹⁴⁹ Ekstrand, Thomas. "Rättfärdiggörelseläran" ur *En gråtande gud och den förvirrade människan* s.326

¹⁵⁰ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s. 242.

individnivå och på ett mer kollektivt plan i prövningen utifrån det befriande kriteriet. Inom det befriande kriteriet så har den ontologiska bekännelseuppfattningen både för och nackdelar på ett individuellt plan men kan kritiseras desto mer på en kollektiv nivå. Uppfattningen styrka på en individuell nivå handlar om tanken om att människan alltid befinner sig i ett ontologiskt skuld tillstånd så kan det ha en förlösande effekt att människor inte behöver eftersträva perfektion i sina liv, samtidigt är det den tanken om att hennes moraliska agerande i mindre utsträckning spelar roll som uppfattningen kan kritiseras utifrån för att den inte något vidare stimulerar till aktivt engagemang.

3.2 Prövning av bekännelseuppfattningen om vår subjektiva synd och skuld

I prövningen av den subjektiva uppfattningen blir resultatet i hög utsträckning beroende av människan som subjekt, vilket gör själva prövningen mer komplex med ett mindre precist resultat. Detta beroende av den bekännande som subjekt, är givetvis något som gäller hela prövningen av samtliga bekännelseuppfattningar men är särskilt relevant i frågan om bekännelseuppfattningen av den subjektiva synden och skulden som jag nu kommer redogöra för.

3.2.1. Teologiskt kriterium

Den lutherska kritik som kommer föras nu går egentligen att föra som kritik mot samtliga av de presenterade uppfattningarna då den generellt handlar om bekännelsen av synden och hur den blir approprierad, men den slår extra hårt mot den subjektiva uppfattningen, då tanken om att bekänna den subjektiva synden och skulden är avhängig människans egna förmåga att medvetet veta sin skuld.

På det vis bekännandet av en subjektiv synd och skuld skulle kunna förstås vara koherent med en evangelisk-luthersk tradition kan tolkas utifrån hur Luther betonar hur människans ånger i form av bekännelse har en förlösande effekt. När människan får sätta ord på sina

skuldkänslor/subjektiva synd i sig menar Luther att det ger en befrielse och en frid i människors samveten.¹⁵¹ För Luther var det viktigt med ångern för att det skulle bli verklig bikt eller bekännelse. Han vände sig starkt emot att bekännelsen bara blev tomma ord och kom utifrån som ett tvång utan att det var viktigt att det bottnade i den bekännandes egen ånger. Men samtidigt var det för Luther viktigt att ångern aldrig fick uppfattas som en människas gärning som gör henne värdig att mottaga förlåtelse.¹⁵²

I *Confessio Augustana* står det om bikten och hur Luther går i polemik med dåtidens katolska troslära som sa att det var nödvändigt i bikten att benämna alla de dödssynder man är medveten om. Lutheranerna ansåg däremot att det blir en onödig börda för människor att räkna upp synderna, men att det var upp till var och en av att benämna dem men de är inte nödvändiga för förlåtelsen, eftersom de menade att ingen människa förmår komma ihåg eller räkna upp alla de synder hon begått.¹⁵³

I detta lutherska resonemang går det således att förstå att i relation till förlåtelsen så är det inte en god idé att bekännelsen hänger på människans egna subjektiva förmåga att känna vad hennes synd och skuld är och räkna upp den, eftersom hon aldrig kommer att komma ihåg eller förstå alla hennes synder och därav blir avlösningen avhängig hennes egen förmåga. Detta i sig går i strid med tanken om rättfärdiggörelsen enligt Luther. Förlåtelsen är inte beroende av människans egna prestation eller gärningar, om det så handlar om att räkna upp synder. I Luthers undervisning om bikten är det ett framträdande drag att han vill avdramatisera syndabekännelsen, så att den inte präglas av ängslan eller prestationskrav utan endast av förtröstan. Han menar att det inte är uppspårandet av synder till varje pris som är det viktiga, utan att själva förlåtelsen får nå fram till den skuldtyngda.¹⁵⁴ Att betona den subjektiva skulden för stark och uppspårandet av synder menar Luther skapar ett falskt ont samvete hos den som bekänner och ett falskt gott samvete hos dem som går till bikt och bekänner med munnen och ej med hjärtat.¹⁵⁵ Luthers kanske starkaste invändning mot den subjektiva bekännelsen är när han säger att kristus inte har instiftat bekännelsen (eller bikten)

¹⁵¹ Aronsson, m.fl. *Confessio Augustana* s, 194.

¹⁵² Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s.127.

¹⁵³ Aronsson, m.fl. *Confessio Augustana*, s. 194.

¹⁵⁴ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s. 129.

¹⁵⁵ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s. 126.

men däremot avlösningen.¹⁵⁶ Eftersom det i en evangelisk-luthersk traditionen är centralt att människan endast rättfärdigas genom nåd och inte hennes egna handlingar kan man se det som att framkallandet av en skuld känsla blir till ett egenrättfärdigande. Öberg menar att enligt en evangelisk-luthersk tradition borde det inte vara syndabekännelsens uppräknings som är viktig utan tron på avlösningen, som kan jämföras med tron på nåden.¹⁵⁷ Problemet om en bekännande fäster sig för mycket vid bekännelsen av synden och skulden - kan det bli att hon vill rättfärdiga sig själv i uppräknandet av synderna. Men enligt evangelisk-luthersk tradition får vi inte förlåtelsen genom gärningsfromhet.¹⁵⁸ Som Öberg uttrycker det

om man lägger för stark accent vid bekännandet av synderna kommer människorna att förlita sig på biktandets gärning och samtidigt föras bort från tron på avlösningens evangelium.¹⁵⁹

Luther skriver även i lilla katekesen om hur bikten eller i denna uppsatsens kontext - beredelsen - inte ska vara en plåga och att det inte finns någon poäng i att leta fram synder för sakens skull:

Inför Gud skall man bekänna sig skyldig till alla synder, också sådana, som vi icke veta om, såsom vi göra i Fader vår. Men inför biktfadern skola vi bekänna blott de synder, som vi veta om och känna i hjärtat(...) En husbonde eller matmor säge så: "Särskilt bekänner jag för dig, att jag icke med trohet fostrat mitt barn, mitt tjänstefolk, min hustru till Guds ära. Jag har förbannat, givit dåligt exempel med okyska ord och gärningar, gjort min granne skada, talar illa om honom, sålt till för högt pris, lämnat falskt och icke fullgod vara." Och vad han mera gjort emot Guds bud och sitt stånd etc. Men om någon icke finner sig tyngd av sådana eller svårare synder, skall han icke sörja eller vidare söka eller hitta på sådana synder och därmed göra en plåga av bikten, utan tala om en eller två, som du vet.¹⁶⁰

Dietrich Bonhoeffer behandlar också frågan om att det är förlåtelsen som ska stå i centrum och inte uppräknandet av synder och han argumenterar för det utifrån hur Jesus mötte människor. Bonhoeffer menar att Jesus inte "gjorde en syndare" av varje människa. Som Bonhoeffer uttrycker det menar han att Jesus kallade bort människor från deras synd, inte in i deras synd. Han menar att överlag så lägger inte evangelierna tonvikten vid människans

¹⁵⁶ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s. 126.

¹⁵⁷ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s. 276.

¹⁵⁸ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s. 279.

¹⁵⁹ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, s. 127.

¹⁶⁰ "Lilla katekesen" i Svenska kyrkans bekännelseskrifter

bekännelse utan vid avlösningen. Bekännelsen kom självmant som en följd av Guds kärlek, ej för att rättfärdiga sig själv som värdig den.¹⁶¹

Denna framförda kritik kan förstås riktas till samtliga bekännelseuppfattningar, så länge de i sitt sammanhang blir så att människor lämnas kvar med skulden istället för förlåtelsen. Det som kan sägas vara koherent och överensstämmande mellan bekännelseuppfattningen av den subjektiva skulden och evangelisk-luthersk tradition är att så länge den bekännande endast bekänner den skuld hon redan upplever, istället för att leta efter fler synder så riskerar den inte att fungera som ett självrättfärdigande. Denna tanke som går tillbaka till Luther går också att förstås i det som Göran Prytz lyfter i boken *Till syndernas förlåtelse* som en kritik mot syndamedvetandet.

Och jag tror det är viktigt, att vi inser att det är aldrig vi själva som upptäcker vår egen synd utan att Gud som i sin kärlek visar oss så mycket av vår synd, som vi orkar med att se. Annars kan det lätt bli att överjaget spelar rövare med oss och att det som vi bekänner är brott mot överjaget och inte mot kärlekens Gud. Jag menar att syndamedvetande är ett avancerat kristet medvetande och ingenting som skall forceras fram. Då blir det ett lemlästande av individen och vi krymper som människor, och tyvärr är det väl så, som många upplever den kristna förkunnelsen.¹⁶²

3.2.1.1 Slutsats av prövningen

Uppfattningen av att bekänna sin subjektiva synd och skuld förhåller sig olika koherent till en evangelisk-lutherska tradition beroende på om det handlar om att den enskilde människan bekänner den synd och skuld den redan upplever eller om den enskilde ser bekännelsen som uppmaning få fram ett syndamedvetande och leta upp moraliska handlingar och känna skuld över dem. Det första, att människan bekänner sin i stunden upplevda synd och skuld skulle kunnat förstås som koherent med en evangelisk-luthersk tradition utifrån att bekännelsen har en funktion för den enskilda människans befrielse att få uttrycka sin skuld, men inte som en grund eller gärning för att mottaga Guds förlåtelse. Den andra delen som handlar om att människan forcerar fram synder kan inte sägas vara koherent med en

¹⁶¹ Bonhoeffer, Dietrich, *Motstånd och underkastelse: brev och anteckningar från fängelset*, Örebro: Cordia, 2006, s. 156.

¹⁶² Prytz, Göran, "Det kan ta ett helt liv att fatta vad vi har fått ta emot" i "*Till syndernas förlåtelse*" Löwegren, Mikael. (red), s.38.

evangelisk luthersk tradition utan snarare det som Luther vände sig emot, som ett självrättfärdiggörande, medan förlåtelsen inte är avhängig vår bekännelse på det viset, vilket är en kritik som drabbar syndabekännelseuppfattningar överlag men framförallt den subjektiva. Utifrån detta går det inte att säga om denna bekännelseuppfattning klarade det teologiska kriteriet eftersom den är beroende av vilken människan det är som bekänner och hur den förhåller sig till detta. Om en människa följer det första alternativet kan man säga att det är koherent med en evangelisk-luthersk tradition. Om den bekännande går in under det andra alternativet går det att förstå det som att det inte är koherent med evangelisk-luthersk tradition.

3.2.2. Pastoralpsykologiskt kriterium

När uppfattningen av bekännandet av den subjektiva synden sätts i relation till pastoralpsykologisk disciplin blir det viktigt att benämna begrepp som äkta och falsk skuld känsla. Om bekännelsen uttrycker den bekännandes subjektiva upplevelse av sin synd och skuld blir den beroende av om det personen känner är äkta skuld känslor eller falska skuld känslor.

Okkenhaug skriver om att samvetets röst kan vara en nyckfull vägvisare. Men att samvetets röst inte är detsamma som Bibelns röst.¹⁶³ Hon menar att samvetet är präglad av vår uppväxt och kultur och att ibland dömer samvetet oss för hårt. Vissa kan få dåligt samvete av att säga nej till andras behov, och är dåliga på att ta hänsyn till sig själva. Andra gånger kan det finnas skäl att känna skuld trots att man inte gör det. Okkenhaug menar att vår egen moral kan behöva korrigeras och konfronteras.¹⁶⁴ Förslagsvis görs detta lämpligen i psykoterapeutiska eller självvårdssammanhang, men om den bekännande kommer till ett gudstjänstsammanhang och bekänner sin synd och skuld riskerar det att den bekännande erkänner sådant som inte är faktiskt skuld. Detta beskriver Okkenhaug när hon säger att de skuld känslor som allvarliga kränkningar kan leda till hos den som blivit utsatt är känslor av skuld och inte en faktiskt skuld som ska bekännas och att då är inte bikt lämplig. Istället skulle förlåtelsen av den falska

¹⁶³ Okkenhaug uttalar sig som att bibeln är normerande för vad som är rätt och fel, synd och skuld. Jag vill inte gå in på den frågan men poängen är troligen spänningen mellan det gudomligt rätta och vad den enskilde tror och upplever som rätt.

¹⁶⁴ Okkenhaug, *Självvård: en grundbok*, s. 235.

skuldkänslan i ett sådant fall bekräfta den utsatta människans känsla av att själv vara skyldig till det som hänt. Eller om en synd som redan är bekänd och avlöst bekänns på nytt kan det indirekt ses som en bekräftelse på att synden inte var förlåten.¹⁶⁵

Om skammen kan följa av bekännandet av ett ontologiskt tillstånd som följd av att man känner sig misslyckad och full av fel och brister som människa kan istället den subjektiva verksyndsuppfattning råka i skammen som konsekvens av att inte lyckas uppfylla de moraliskt goda handlingarna. Detta skriver Smedes om när han benämner pliktens röst, att bli mer kristuslik och perfekt som något som kan leda till skamkänslor om man inte uppnår detta, som ett misslyckande att bli någon man inte lyckas bli.¹⁶⁶ Annan psykologisk forskning menar även att en sån här typ av perfektionism kan vara anledningen till överdrivna skuldkänslor, man har gjort en idealbild av sig själv som man till varje pris vill leva efter.¹⁶⁷

Condrau menar att skuld och ångest har fått ett större existensberättigande för människoförståelsen i psykoterapi. Skuld och ångest möter oss alltid hos en människa och är ansvariga i stor utsträckning för mänskligt handlande. Man kan inte tala om skuld och ångest som någonting åtskilda från varandra. Eftersom ångesten är svårare att förtränga än skulden, är det oftare på grund av ångest man söker sig till psykoterapi än på grund av skuld.¹⁶⁸

Både teologisk och psykologisk disciplin menar att förmågan att känna skuld är någonting värdefullt:

Den äkta skuldkänslan är en tillgång i kampen för själslig och andlig hälsa, en tillgång som inte kan överskattas och som har den största betydelse för personlighetens växt.¹⁶⁹

De äkta skuldkänslorna är nödvändiga för att samvetet ska uppstå. Ett välfungerande samvete måste kunna framkalla skuldkänslor för att tjäna självkontrollen. Det är viktigt för en människa att ta de äkta skuldkänslorna på allvar och strävan efter att ställa saker och ting till

¹⁶⁵ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s. 244.

¹⁶⁶ Smedes, *Skuld, skam och befrielse*, s 104.

¹⁶⁷ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 40.

¹⁶⁸ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 42.

¹⁶⁹ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 43.

rätta.¹⁷⁰ Ett viktigt bidrag psykologin har att bidra med gällande den subjektiva skulden är att en människa mår bra av att bli mer medveten om och förvärva mer ansvar, inte mer skuldkänslor. Ansvar är praktiskt handlande och praktiskt handlande främjas inte av skuldbelastningen.¹⁷¹ I psykologin menar man att skuldkänslorna ska leda till att förvärva ansvar. Ansvar är praktiskt handlande i världen.¹⁷² De moraliska effekterna av falska skuldkänslor eller skam däremot blir att det förhindrar människor från att ta ansvar. Mer skuld och mindre skam behövs i samhället.¹⁷³ Det vill säga, så länge den bekännande känner äkta skuldkänslor, kopplat till sin verkliga skuld så står den subjektiva uppfattningen i korrespondens med teorier i pastoralpsykologisk disciplin.

3.2.2.1 Slutsats av prövningen

Enligt pastoralpsykologiska teorier har bekännandet en viktig funktion för den bekännande människan för att den ska kunna sätta ord på sin skuld. Däremot så är en subjektiv uppfattning om skulden beroende av den enskildes känsla, och huruvida det är äkta eller falska skuldkänslor eller skam som den enskilde bekänner, vilket får olika konsekvenser. Att bekänna en falsk eller överdriven skuldkänsla eller skam leder inte till mer ansvar medan att bekänna en subjektiv skuld, en äkta skuldkänsla som står i rätt relation till verklig skuld snarare leder till ansvar snarare än skuldkänslor. Även här är det svårt att avgöra huruvida bekännelseuppfattningen av den subjektiva skulden står i korrespondens med pastoralpsykologisk disciplin. Om den bekännande bekänner det den känner i rätt proportion till den verkliga skulden, då klarar den prövningen av detta kriterium, annars ej.

3.2.3. Befriande kriterium

Huruvida uppfattningen om bekännande av den subjektiva synden och skulden leder till befriande konsekvenser individuellt och på ett mer kollektivt plan är återigen i denna

¹⁷⁰ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 44.

¹⁷¹ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 39.

¹⁷² Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 38.

¹⁷³ Pattisson, *Shame, Theory, Therapy, Theology*, s. 3.

uppfattningen särskilt beroende av vem den bekännande är, med vilka förutsättningar och vad den bekänner.

Hur bekännandet av den subjektiva synden och skulden individuellt inte främjar psykisk eller andlig ohälsa utgår alltså från flera faktorer, som går tillbaka på avsnittet om korrelationen med pastoralpsykologisk forskning. Detta handlar framförallt som tidigare redogjort för om de subjektiva skuldkänslor den bekännande känner är äkta eller falska, vilket kan tänkas få olika typer av konsekvenser. Troligen kan en människa som har en äkta skuldkänsla kopplad till en verklig skuld absolut uppleva sig befriad av förlåtelsen, eftersom hon längtar efter upprättelse för sin skuld. En människa som däremot har en subjektiv skuld som egentligen inte är hennes att bära utan som möjligen blivit projicerad på henne, blir inte befriad när hon får sina falska skuldkänslor bekräftade genom avlösningen, utan snarare tvärt om. Möjligen kan hon i stunden känna sig befriad eftersom hon tror att den skulden hon upplever är hennes att bära, men att det troligtvis i längden leder det till psykisk och andlig ohälsa att få en falsk skuld förlåten, eftersom att den då bekräftar att den tillhör henne. Margareta Melin menar att människor som fått skuld projicerad på sig behöver snarare bli avlyft den typen av skuld och ta avstånd från den som att den inte är hennes. En förlåtelse i detta faller skulle bara stärka denna människas falska skuldkänslor.¹⁷⁴ En människa med falska skuldkänslor kan förstås hamna i upptagenhet av sin egen skuld och måste på nytt söka förlåtelse.

För en människa som står i skuldproblematik och ångest kan förlåtelsen verkligen vara att erfara befrielse. En människa behöver bli förlöst från sin skuld för att kunna gå vidare. Hans-Göran Karlsson beskriver detta som att syndabekännelsen med avlösning är till för att människan ska bli kvitt sin ångest och erhålla tröst.¹⁷⁵ Att få sätta ord på sin skuldkänsla och bli avlöst kan också leda till att den bekännande stimuleras till att vara aktiv och engagerad i världen och ej fastna i passivitet och oro. Som Karlsson uttrycker det, att så länge hon försöker dölja sin synd, så förorsakar detta henne oro och lidande. Därför kan det leda till en befrielse och främja engagemang och på så vis uppfylla den andra delen av det befriande kriteriet.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Melin, Margareta. *Förlåta och bevara ditt hjärta*, Libris, 2015. s. 41.

¹⁷⁵ Karlsson, *Förlåtelse från Gud*, s. 128.

¹⁷⁶ Karlsson, *Förlåtelse från Gud*, s. 128.

Dessa ovanstående befriande konsekvenser handlar således om huruvida en människa bekänner det hon redan känner och inte uppmanas att forcera fram synder eller skuldkänslor. I så fall leder det inte till goda konsekvenser, detta är något som Lena Sjöstrand tar fasta på när hon menar att syndabekännelsen och mönstret synd-skuld-försoning upplevs som en tvångströja i vilket livets komplexitet och spänningsförhållande inte ryms. Som hon uttrycker det, “där beredelsens rum blir ett rum där man klär på sig istället för tvärt om”¹⁷⁷ Som Öberg säger

Det är inte ett analytiskt domslut utan ett friande evangelium.¹⁷⁸

Men i uppfattningen att det är den subjektiva skulden som ska bekännas handlar det fortfarande om att det är människans moraliska handlingar som hon bekänner. Okkenhaug menar att det inte behöver ha en frigörande effekt att tänka att skuldkänslan eller ångern behövs för bekännelsens nödvändighet. “Om jag hade varit konfident och hört en sådan formulering skulle jag oroas för att inte ha fått med alla mina synder i bekännelsen. Det skulle knappast ha en frigörande effekt.”¹⁷⁹

3.2.3.1 Slutsatsen av prövningen

Huruvida bekännelsen av den subjektiva synden och skulden leder till befriande konsekvenser är i denna uppfattningen särskilt i relation till den bekännande människan och dess förutsättningar, även om alla bekännelseuppfattningar i någon mån samspelar med den bekännande personens situation. Därför blir också resultatet av prövningen av den subjektiva uppfattningen något spretigt, men överlag sammanfattas i följande drag: Det kan vara befriande för den enskilda människan som bekänner att få sätta ord på sin skuldkänsla, den leder särskilt till goda och befriande konsekvenser om den också står i koherens med den verkliga skulden. En bekännare som bekänner en skuld som inte är hennes att bära, kan trots sin falska skuldkänsla möjligen känna sig befriad i stunden men i längden blir förlåtelsen bara en fel bekräftelse på att hennes falska skuldkänsla skulle vara kopplad till verklig skuld. Det

¹⁷⁷ Sjöstrand, “Djup ropar till djup”, *Beredd möta det heliga*, s. 8.

¹⁷⁸ Öberg, *Himmelrikets nycklar*, 316.

¹⁷⁹ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s. 245.

kan leda till stimulerande av aktivitet och engagemang om en människa får bekänna och sätta ord på sin synd, men eftersom det endast är hennes subjektiva, alltså medvetna verksynd hon bekänner så kan hon också lämnas med känslan av att hon inte är helt förlåten eftersom förlåtelsen blir beroende av hennes egna förmåga att avgöra hennes synd och skuld.

3.2.4 Sammanfattning av prövningen

För att slutligen sammanfatta hela prövningen av bekännandet av den subjektiva skulden så gå det att se att resultatet utifrån de olika kriterierna i mångt och mycke stämde överens med varandra. Det handlade framförallt om att uppfattningen generellt klarade kriteriet bättre när det handlade om att bekänna den subjektiva skuld den enskilde bekännande redan står i, till skillnad från att uppleva att den ska behöva leta upp eller forcera fram fler synder och skuld. Att människan bekänner till synd och skuld den redan känner skulle kunnas sägas vara koherent med en evangelisk-luthersk tradition utifrån att bekännelsen har en funktion för den enskilda människans befrielse att få uttrycka sin skuld, men inte som en grund eller gärning för att mottaga Guds förlåtelse. Den andra delen som handlar om att människan forcerar fram synder kan inte sägas vara koherent med en evangelisk-luthersk tradition utan snarare det som Luther vände sig emot, som ett självrättfärdiggörande, medan förlåtelsen inte är avhängig vår bekännelse på det viset. På samma sätt menar pastoralpsykologiska teorier att bekännandet fyller en viktig funktion genom att den bekännande får sätta ord på sin skuld men att bekännandet får olika resultat utifrån huruvida den skuld som bekänns grundar sig i äkta eller falska skuld-känslor. Att bekänna en falsk eller överdriven skuld-känsla eller skam leder inte till mer ansvar. Huruvida bekännelseuppfattningen leder till befriande konsekvenser kan förstås olika beroende på den bekännandes förutsättningar. Det kan vara befriande för den enskilda människor som bekänner att få sätta ord på sin skuld-känsla, särskilt goda konsekvenser leder den till om den också står i koherens med den verkliga skulden, en människa med falsk skuld-känsla som blir förlåten leder inte till befrielse utan stärker att den projicerade skulden är hennes fel. Detta kan både leda till en individuell ohälsa men också till att hon inte stimuleras att aktivera sig på en mer kollektivt nivå. Detta kan också bli konsekvensen om den bekännande endast bekänner hennes medvetna verksynd, eftersom hon då kan uppleva att hon glömt någon synd och därav inte är förlåten. Om den

bekännande har en stark relation mellan hennes subjektiva skuld, hennes skuldkänslor och hennes verkliga skuld, då går det att förstå det som att bekännelseuppfattningen uppfyllde kriteriet, annars ej.

3.3 Prövning av bekännelseuppfattningen om vår objektiva synd och skuld.

3.3.1 Teologiskt kriterium

I kommentar till *Confessio Augustana* står det om verksynderna:

Som det står i den XXV artikeln om bikten (bekännelsen). Uppräknandet av synderna är inte nödvändigt, och att samvetet inte heller bör tyngas med kravet att räkna upp alla synder, eftersom det är omöjligt att räkna upp alla synder, såsom psalmen vittnar: vem förstår synderna? Och jeremia: Illfundigt och omöjligt att utannsaka är människans hjärta. Ty om inga andra synder än de uppräknade blir förlåtet, skulle samvetet aldrig vila, eftersom det är många synder som sker som man varken själv kan se eller komma ihåg. Även äldre skrifter säger så. Att det handlar om att bekänna inför Gud, med bön. Uttala inte dina synder med tungan utan med ditt samvetes minne. Men bekännelsen krävs inte för förlåtelsen, inte finns till för oss.¹⁸⁰

Här kan man förstå det som att Luther syftar till den objektiva synden och skulden när han menar att det är många synder som sker som man själv varken kan se eller komma ihåg. Det går att tolka som att det finns en verklig synd/skuld därute som medvetandet inte kan få grepp om. På det viset går det att tolka det som att ett bekännande av den objektiva skulden överlag, omedveten om vad den är och även möjligen bortom vår egen skuldkänsla ändå på det viset är koherent med evangelisk luthersk tradition. Den kan tolkas vara koherent med en evangelisk luthersk tradition just eftersom den kan ha, men inte kräver den bekännandes medvetande.¹⁸¹ Det vill säga, den ges av nåd och ej av mänsklig prestation. Det går att se det som att den objektiva skulden är följden av det ontologiska skuldtilstånd som människan

¹⁸⁰ Aronsson m.fl, *Confessio Augustana*, s. 194.

¹⁸¹ Detta har jag precis redogjort för i kapitlet innan, så vi en närmare utläggning se det.

lever i. Men däremot kan man möjligen förstå att denna bekännelseuppfattningen inte är koherent i evangelisk-luthersk tradition eftersom den bygger på att det är verksynden som ska bekännas, de moraliska handlingar och faktiska överträdelser den enskilde har gjort. Som jag tidigare redogjort för kan man tänka sig att den ontologiska uppfattningen av vårt skuld tillstånd snarare skulle vara mer koherent med en evangelisk-luthersk uppfattning. I den objektiva uppfattningen går det inte lika fullt ut att säga att den bekännande är en syndare i sitt väsen utan mer gör moraliskt syndiga handlingar, även om det också skulle kunna benämnas i termer av syndare men mer utifrån att hon faller in i denna synd av olika anledningar, inte att hon rakt igenom i sig självt är syndig.

Bekännelseuppfattningen om den objektiva synden och skulden skulle också kunna tolkas ha svårt att vara koherent med en evangelisk-luthersk tradition utifrån att den också kan fungera som ett rent konstaterande, som en gärning och inte kopplat till någon slags ånger. Även fast den bekännande antingen kan ha en skuldkänsla eller en mer intellektuell förståelse av att hon borde stå i skuld bara av att hon är människa, med brustenhet och i strukturer hon kanske inte vet om, så har hon rimligen gjort moraliska överträdelser, verksynder som hon inte är medveten om. Men det finns inget som säger att den verkliga skulden inte heller skulle kunna vara koherent med personens skuldkänsla, men den är inte beroende av det. Även om Luther talar om att det är viktigt att tro så går det ändå att tolka det som att nåden ges ändå, oberoende av vad vi säger eller känner och det måste därför stå högre än den egna subjektiva upplevelsen.

Även om en evangelisk-luthersk hållning snarare skulle vara närmare en ontologisk uppfattning, att människan bekänner hela sig själv som syndare istället för att göra synden till ett objekt, som denna verksynds uppfattning vill göra, lämnar bekännelseuppfattningen av den objektiva skulden ändå en öppning för att synden och skulden kan vara mer omfattande än vad människan själv kan förstå och sätta ord på. Det skulle kunna närma sig en evangelisk-luthersk förståelse även om denna uppfattning fortfarande handlar om verksynden eftersom den inte utesluter att människans syndiga handlingar följer ur människans första natur, synden som kopplad till hennes natur.

3.3.1.1 Slutsatsen av prövningen

Bekännelseuppfattningen av den objektiva synden och skulden går att se som koherent med evangelisk-luthersk tradition även om den saknar dimensionen av bekänna sig själv med hela sin natur, denna uppfattning kan snarare ses som de moraliskt syndiga handlingarna som följer av det ontologiska skuldtilståndet. Det går framförallt att säga att den här uppfattningen är koherent med evangelisk-luthersk tradition utifrån den lutherska rättfärdighetstanken om att människan blir rättfärdig genom tro och ej genom gärningar som att den bekännande själv slipper förstå och vara medveten om hur stor hennes synd är, utan endast bekänna det faktum att hon har en objektiv, verklig skuld, som också troligen är mer omfattande än hon kan tänka sig.

3.3.2 Pastoralpsykologiskt kriterium

Uppfattningen om att det är den objektiva och verkliga synden och skulden som ska bekännas kan tänkas korrespondera väl med teorier i pastoralpsykologisk forskning. Som Bergren beskriver, att om bekännelsen bara blir ett instämmande i ett generellt syndigt tillstånd kan följden bli att den verkliga skulden dolda. Karlsson beskriver att när en människa flyr från sin verkliga skuld är hon på ett sätt ett med sitt onda. Det finns med som en bindande del i personligheten, i hennes liv. Men när en människa ser fakta om sig själv sker en distansiering mellan hennes innersta jag och det onda hon gjort och då får skulden konturer. När en människa vågar se sin onda handling och gör skulden inom sig till ett objekt, skapas distansiering till den egna synden och skulden där utrymme för förlåtelse kan träda in.¹⁸²

En kritik som kan riktas mot att skulden endast bekänns och framställs som ett objektivt faktum och inte utifrån en subjektiv känsloupplevelse är något som psykiatrikern HC Rümke beskriver genom att förklara att människan har olika faser och steg när det kommer till religiös mognad. Rümke menar att först kommer människan att söka en orsak till människans existens, Gud. Inte förrän på det femte stadiet känner en människa ett krav på lydnad mot

¹⁸² Karlsson, *Förlåtelse från Gud*, s. 158.

Gud och bejaktar sin skuld mot Gud.¹⁸³ Rümke menar att det därför är viktigt att en relation till Gud upprättas innan skulden kan föras in. Även om en icketroende människa upplever en skuld på det mänskliga planet, som kan förstås som subjektiv skuld, innebär det inte att hon känner en skuld inför Gud. Den objektiva skulden kan tolkas som en skuld inför Gud då överträdelsen och de verkliga konsekvenser av synden som har skett mot en människas medmänniska eller skapelse också kan tolkas in som en skuld till Gud. Om en människa inte tänker att det finns någon objektiv skuld gentemot Gud kan förlåtelsen bli intetsägande och hon kan lämnas kvar med endast ett faktum att hon har skuld.¹⁸⁴ Denna kritik skulle kunna riktas till samtliga uppfattningar som menar att människan har en större skuld än vad hon är medveten om.

Enligt pastoralpsykologiska teorier är det viktigt att skilja på sak och person och därför stämmer bekännandet av en objektiv skuld överens med vad pastoralpsykologisk forskning säger om att det är den verkliga skulden som ska bekännas. Att sedan förstå vilken det är kräver kanske psykoterapeutiskt arbete.¹⁸⁵

Om uppfattningen att bekänna sig själv som fallen till synden i den ontologiska bemärkelsen kan få kritiken att det leder till att människor känner sig misslyckade och oacceptabla som människor så öppnar istället en verksyndsutfattning som denna och den subjektiva skulden upp för en annan kritik, för pliktens moraliskt dömande röst, som leder till att vi känner oss dåliga när vi försöker bli mer kristuslika men misslyckas.¹⁸⁶ Om en person som bekänner sitt ontologiska skuld tillstånd och ställer frågan vad har jag gjort med betoning på *jag*, så bekänner en person som bekänner sin verkliga skuld med äkta skuldkänslor - vad har jag *gjort*? Handlingen kan betraktas på avstånd, som ett objekt och därigenom dämpa skuldkänslorna vilket är bra eftersom inom pastoralpsykologiska teorier är det centralt att människor förvärvar mer ansvar och inte mer skuld.¹⁸⁷

¹⁸³ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 149.

¹⁸⁴ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 150.

¹⁸⁵ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s.235.

¹⁸⁶ Smedes, *Skuld, skam och befrielse*, s 104.

¹⁸⁷ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s. 239.

Återigen går verksynden, oavsett om den är subjektiv eller objektiv att kopplas till ansvar. Då denna bekännelseuppfattning går ut på att det är handlingen som ska bekännas, verksynden som objekt och inte det den bekännande känner utan den faktiskt verkliga skulden så på det viset korresponderar den med pastoralpsykologiska teorier.

3.3.2.1 Slutsats av prövningen

Denna uppfattning som går ut på att bekänna vår objektiva synd och skuld korresponderar väl mot teorier i pastoralpsykologisk disciplin som också bekräftar bekännelseuppfattningens centrala tanke om att det är viktigt att göra skulden till ett objekt utanför sig själv och att det är själva handlingen som bekännas och avlösas, inte hela sig själv.

3.3.3. Befriande kriterium

Bekännande av den objektiva skulden kan vara befriande för människor då förlåtelsen inte är beroende av deras egna uppräknade synder eller skuld känslor utan förlåtelsen ges ändå. Det kan vara befriande på det viset att vi människor inte alltid vet vad våra olika livsval har resulterat i för andra människor och då är det skönt att få förlåtelse det man själv inte förmår sig veta. Den objektiva skulden är också konsekvensen av den överträdelse som har skett och därav behöver den inte alltid grunda sig i att den som bär ansvar för skulden medvetet gjorde denna överträdelse. För att exemplifiera denna befrielse är det hjälpsamt att gå tillbaka bakgrundskapitlet till den här uppsatsen där ett av citaten lyder:

Det är så skönt med syndabekännelsen och förlåtelsen, så att jag kan få bli förlåten för all skuld jag gjort som jag inte vet om¹⁸⁸

Det kan vara befriande för människor att bli förlåtna för den faktiskt verkliga konsekvenserna deras överträdelser gjort gentemot andra. Befrielsen är inte beroende av att den bekännande ska vara medveten om alla sina syndiga handlingar. Något intressant att diskutera i relation till detta är huruvida en människa som inte är troende eller kyrkligt aktiv reagerar på en sådan här typ av bekännelse. Om en sådan människa bekänner sin subjektiva skuld så finns det ett behov av den människan att få bekänna. Risken med att bekänna den objektiva skulden är att

¹⁸⁸ Se inledningskapitel

den kan bli en bekännelse som endast består av tomma ord och som den enskilde människan inte känner att den kan relatera till. Martin Modeus menar att en följd av sekulariseringen är att människan har svårt att tro på förlåtelsen, vilken kan lämna henne kvar med skulden. Det är lättare för en människa att ta till sig att hon bär på skuld, eftersom att den specifikt inte behöver förstås teologiskt, än att ta emot förlåtelsen från en Gud som hon inte ens vet om hon tror på.¹⁸⁹

Den andra delen av det befriande kriteriet:

Rune Klingert beskriver också värdet i att bekänna verksynden och särskilja den som ett objekt utanför sig själv. Han menar att en mer ontologisk uppfattning där människan bekänner hela sig själv och sin natur bygger på och leder till en negativ människosyn. Men Klingert vill lyfta fram att människan är skapad till Guds avbild. Han menar att inför alla mänskliga misslyckanden är detta en utgångspunkt att ständigt vända tillbaka till.¹⁹⁰

När samvetet plågar mig, när människor dömer ut mig, när jag upplever att allt blir fel får jag återvända till det grundfaktum att jag är skapad till Guds avbild. Jag lever alltså under min kompetensnivå när jag lever i synd och elände.¹⁹¹

Klingert menar att det i gudstjänsten och bekännelsesammanhang är viktigt att stärka det som han beskriver som den äkta, skapelseriktiga sidan hos människan. Han menar att eftersom vi är skapade till Guds avbild längtar vi efter att likna honom. Bekännelsen måste formuleras och stärka så att det för den enskilda människan blir en upprättelse och en nystart, inte bara att konstatera av att allt är lika hopplöst som det alltid varit och alltid kommer förbli, som den ontologiska uppfattningen kan tendera till.¹⁹² Som bekännelseuppfattningen om vår objektiva synd och skuld presenterar så kan bekännandet av den faktiska verkskulden leda till att människan ser sig själv i det befriande ljuset av att hon i grunden är Guds avbild. Detta kan på det så vis uppfylla individkriteriet av att bekännelsen inte ska leda till psykisk eller andlig ohälsa.

¹⁸⁹ Modeus, "Försoningen i liturgin" *Tala om försoning*, s. 149.

¹⁹⁰ Klingert, "Beredelsens innebörd och plats i kyrkans gudstjänstliv" *Beredd möta det heliga*, s. 78.

¹⁹¹ Klingert, "Beredelsens innebörd och plats i kyrkans gudstjänstliv" *Beredd möta det heliga*, s. 78.

¹⁹² Klingert, "Beredelsens innebörd och plats i kyrkans gudstjänstliv", *Beredd möta det heliga*, s. 78.

Samtidigt kan det även i denna bekännelseuppfattning vara relevant att tala om Stöstrands uttryck om att syndabekännelsen blir en tvångströja. Sjöstrand menar att syndabekännelsen och mönstret synd-skuld-försoning kan upplevas som en tvångströja i vilket livets komplexitet och spänningsförhållande inte ryms. Som hon uttrycker det, “där beredelsens rum blir ett rum där man klär på sig istället för tvärt om”¹⁹³ Eftersom den objektiva skulden kan vara att människan bekänner något som hon inte är medveten om utan snarare ett faktum att hon har objektiv verkligen skuld, skulle det kunna vara så att en människa som annars inte subjektivt upplever att hon har skuld känner att hon kläs på ett faktum att hon har en verklig skuld, som inte stämmer överens med hennes subjektiva upplevelse. På så vis skulle den kunna kritiseras, men denna kritik går egentligen att föra gentemot flera bekännelseuppfattningar.

Huruvida bekännelseuppfattningen om att den objektiva skulden leder till befriande konsekvenser på ett kollektivt plan, kan man återigen motivera utifrån resonemanget att människa mår bra av att bli mer medveten om och förvärva mer ansvar, inte överdrivna skuldkänslor eller skam, som istället leder till passivitet. Då skulden i denna uppfattningen inte blir lika starkt förknippad med människans natur utan istället ses som ett objekt, förminskas skuldkänslorna till dess rätta proportion och ansvaret kan träda in. Eftersom ansvar är praktiskt handlande kan man se det som att uppfattningen om den objektiva skulden uppfyller kriteriet om att stimulera till aktivitet.¹⁹⁴

3.3.3.1 Slutsats av prövningen

Ett problem med den objektiva skulden, att exempelvis läsa med i en bekännelse där jag erkänner det faktum att jag har objektiv skuld där ute som jag inte är medveten om riskerar att klä på människan en skuld hon upplever att hon inte har. Samtidigt främjar det hennes hälsa att det handlar om verksynden, hennes moraliska handlingar, då hennes skuldkänslor kan komma i rätt proportion till hennes verkliga skuld vilket gör att hon kan förvärva mer

¹⁹³ Sjöstrand, “Synd och förlåtelse - några tankar ur ett feministiskt perspektiv” *Beredd möta det heliga*, s.8.

¹⁹⁴ Lundberg m.fl. *Gudstjänst för människan*, s. 39.

ansvar och inte mer skuld eller skamkänslor över vem hon är. På detta vis uppfyller den bekännelseuppfattningen om den objektiva skulden det befriande kriteriet.

3.3.4. Sammanfattning av prövningen

Bekännelseuppfattningen av den objektiva synden och skulden går att se vara koherent med en evangelisk-luthersk tradition även om en ontologisk uppfattning uppfyller det kriteriet bättre och att den objektiva uppfattningen snarare kan ses som verksynden, de moraliska handlingarna som följer av det ontologiska skuldtilståndet, människans första natur. Det går framförallt att säga att det är koherent med evangelisk-luthersk tradition utifrån den lutherska rättfärdighetstanken om att vi blir rättfärdig genom tro och ej genom gärningar, med tillägg att den bekännande ändå tror att den har moralisk skuld och begått överträdelser därute utifrån sitt ontologiska brutna tillstånd som människa, även om hon inte är medveten om den. Uppfattningen om den objektiva skulden korresponderar också väl med pastoralpsykologisk disciplin om att göra det onda till ett objekt och inte bekänna hela sig själv, utan separera sig från handlingen och att det är handlingen som ska bekännas för att avlösas. Den verkliga skulden. Ett problem med den objektiva skulden, att exempelvis läsa med i en bekännelse där jag erkänner det faktum att jag har objektiv skuld där ute som jag inte är medveten om riskerar att klä på människan en skuld hon inte har. Samtidigt främjar det hennes hälsa att det handlar om verksynden, hennes moraliska handlingar, då hennes skuldkänslor kan komma i rätt proportion till hennes verkliga skuld vilket gör att hon kan förvärva mer ansvar och inte mer skuld eller skamkänslor över vem hon är. På detta vis uppfyller den bekännelseuppfattningen om den objektiva skulden det befriande kriteriet.

3.4 Prövning av bekännelseuppfattningen om vår delaktighet i den strukturella synden och skulden

3.4.1 Teologiskt kriterium

Uppfattningen om att bekänna sin delaktighet i den strukturella synden och skulden förlägger en del av ansvaret, det onda, utanför människan själv, i ett skuldsammanhang. Detta gör att det finns lite i den strukturella uppfattningen som kan tänkas härleda till en evangelisk-luthersk tradition. Om man ser strukturerna och skuldsammanhanget som oavsett om vi tänker att vi gör moraliskt goda handlingar faktiskt besitter skuld så kan man tänka på detta som i tankar av arvsyndslära vilket inte bara är en koherent utan central tanke i evangelisk-luthersk tradition. Däremot är det inte särskilt koherent med en evangelisk-luthersk tradition att tänka att synden eller skulden på något vis ligger utanför människan utan att det snarare handlar om hennes brustna tillstånd som människa som gör att hon är en syndare och begår syndiga handlingar. Här är det återigen hjälpbart att prata om de två naturerna som Martinson och Ekstrand utgår ifrån i sin bok. En evangelisk-luthersk tradition är mer koherent med tanken om att synden och det onda återgår i den första naturen, i människan själv, snarare än i den andra naturen, skuldsammanhanget.¹⁹⁵

En sådan kritik mot den strukturella synden framförs av Grantén genom att hon menar att skuldperspektivet inför Gud elimineras. Hon menar att den frågan som fortfarande måste ställas är: Varför är synden orätt och inför vem svarar människorna? Hon kritiserar också denna uppfattning utifrån att den förutsätter att om vi i världen har helt rättvisa sociala system så kommer synden att försvinna, vilket inte Grantén tror, utan grundar sig i en mer evangelisk-luthersk tanke om att synden återfinns i den första naturen.¹⁹⁶ På så vis skulle en uppfattning av att synden finns i strukturerna kunna öppna för en mer optimistisk syn på att synden skulle kunna elimineras i ändrandet av strukturerna vilket inte är särskilt koherent med en evangelisk-luthersk tanke om att vi alltid befinner oss i synd. Även Modeus lyfter upp vad som kan tolkas som en evangelisk-luthersk kritik mot den strukturella uppfattningen när han menar och tar upp att det är problematiskt att bekänna världens bortvändhet, eftersom det kan tolkas som att världen skyller ifrån sig när vi talar om världen eller skapelsens

¹⁹⁵ Ekstrand och Martinson, *Tro och tvivel* s.100.

¹⁹⁶ Grantén, Eva Lotta. *Utanför paradiset*, s 25.

bortvändhet, då han menar att det framförallt är människan själv som står i strid med naturen, eftersom vi då inte tar ansvar.¹⁹⁷

Utifrån detta är det alltså svårt att säga att en uppfattning om att synden och skulden finns i strukturerna, den andra naturen, skulle uppfylla koherensen, då en evangelisk-luthersk hållning framförallt handlar om att synden återfinns i människans första natur.

3.4.1.1 Slutsats av prövningen

Bekännelseuppfattningen om att vara delaktig i en strukturell synd menar att synden också finns delvis utanför människan och därav också ansvaret och skulden, men också inom människan. Om människan lägger skulden utanför sig själv och inte tar på sig ansvaret för det onda utan menar att synden finns i strukturerna är det inte särskilt koherent med en evangelisk-luthersk tradition, även om strukturerna kan ses som en tolkning och förklaring till det onda som människan dras in i och påverkas av öppnar det för en möjlighet att hon skulle kunna stå syndfri om hon stod utanför strukturerna. Dock kan man förstå strukturerna som människans ontologiska skuld tillstånd och mena att människan alltid står i skuld för att hon alltid är i en struktur. Men som den här bekännelseuppfattning så handlar det om att lägga ansvaret och skulden delvis utanför människan, vilket blir problematiskt i en evangelisk-luthersk tradition.

3.4.2 Pastoralpsykologiskt kriterium

Det finns dels pastoralpsykologiska teorier som menar att det är viktigt att ta på sig skuld och inte skylla ifrån sig, men också att inte ta på sig skuld som inte är sin. Pastoralpsykologisk forskning menar att människor upplever att det är frestande att försöka fly över något man gjort fel, vilket kan göras genom lögn, bortförklaringar eller ett behov av att omskriva historien. Ända sedan tidernas begynnelse har människor skyllt på varandra och försökt frånskriva ansvaret för varandra.¹⁹⁸ Utifrån detta skulle man kunna förstå tanken om att

¹⁹⁷ Modeus, "Försoningen i liturgin" i *Tala om försoning* s. 291.

¹⁹⁸ Okkenhaug, *Själavård: en grundbok*, s. 243.

synden och skulden och ansvaret ligger utanför människan i strukturen som ett uttryck för detta och att det inte är att föredra.

Samtidigt så ger sig också problematiken människor upplever i att inte vilja ta på sig ansvar i uttryck genom att de också upplever sig insatta i ett stort sammanhang, mellan maktspel, mellan länder och maktblock. Man upplever sig ofta manipulerad av system eller eller grupper som styr utan att man kan komma åt detta, trots sin individuella ansträngning. Upplevelsen av att exempelvis tillhöra en privilegierad del av mänskligheten kan skapa handlingsförlamning och skuld känsla.¹⁹⁹ Utifrån detta två ovanstående perspektiv kan man förstå det som att bekännelseuppfattningen av delaktighet i den strukturella synden och skulden korresponderar väl med vad pastoralpsykologiska teorier säger.

3.4.2.1 Slutsatsen av prövningen

Bekännelseuppfattningen av delaktighet i den strukturella synden och skulden korresponderar väl med vad pastoralpsykologiska teorier säger utifrån att den både reflekterar vikten av att som individ inte bortförklara ansvar som är ens eget men ger också uttryck för det behov människor känner att frigöra sig från ansvar de är indragna i på grund av att de står i kontexten av en ond struktur.

3.4.3 Befriande kriterium

Att tänka in att man är indragen i strukturer, ett syndigt sammanhang, som man befinner sig i kan vara förlösande för människor. På ett individuellt plan går det att resonera olika huruvida uppfattningen om att känna sig delaktig i en strukturell skuld inte leder till andlig eller psykisk ohälsa. Här går det att återkoppla några tankar utifrån en arvsyndslära, en ärvd synd. Det kan vara förlösande för människor att tänka att skulden som blir av människans moraliskt syndiga handlingar inte helt hänger på hennes egna individuella ansträngning, utan att hon påverkas av andra villkor, som i den ontologiska snarare har med människans natur och brustenhet att göra, medan den strukturella uppfattningen snarare har med hennes andra natur

¹⁹⁹ Lundberg m.fl, *Gudstjänst för människan*, s. 20.

att göra, att hon blir påverkad av syndiga strukturer. Här går det återigen att lyfta in Niebuhrs begrepp om att se på arvsyndsläran, i detta fall i form av den andra naturen, som ett befriande begrepp från perfektionismens tunga börda som kan lyftas av så människor kan ägna sig åt att leva konstruktiva liv utan krav på perfektion.²⁰⁰ Denna tanke återkopplar även Grantén till när hon menar att något befriande och i arvsyndstanken är att vi inte behöver räkna med ett bestående självförbättringsprojekt och att det kan vara förlösande i samtidens fixering vid yttre och inre perfektion.²⁰¹ Hon menar att det står i kontrast till tanken om att “du kan bli allt du vill” som hörs i vår samtid.²⁰² Utifrån detta kan det alltså vara befriande för människor att bekänna sig till ett strukturellt skuld tillstånd, att få vila i att de inte behöver och inte kan ta ansvar för allt de gör hela tiden utan att också ansvaret och skulden ligger i skuldsammanhanget/strukturerna. Det går inte att med egna gärningar komma ifrån detta skuld tillstånd utan människan faller alltid tillbaka dit. Det finns något ont även i strukturerna, bortanför människans natur som påverkar henne i hennes moraliska handlingar.

Huruvida denna uppfattning blir befriande på ett kollektivt plan har medeltidshistoriken Lynn White lyft fram i sin artikel i *Science* 1967. Hon skriver om hur en kristen teologi har en särskild del i miljöskulden, att kristendomen är den mest antropocentriska religionen som världen har sett enligt henne. Framförallt i den västliga-kristna livsstilen så finns en bild av människan som den som härskar över skapelsen och lägger den under sig.²⁰³ Detta kan tolkas som att stämma in bra på när vi ser synden som arvsynd, antingen som i vår första natur, eller som del av strukturen då människans moraliska handlingar inte blir lika viktiga. Samtidigt skulle man också kunna tänka sig att om man tänker att synden finns i strukturerna och att de går att ändra så skulle det leda till socialt och politiskt engagemang.

Det går att se att bekänna sin delaktighet i den strukturella synden och skulden skulle kunna leda till befriande konsekvenser för individen, om man upplever att man är fångad in system eller situationer som man själv inte har valt, även om man också i viss mån kan välja vilka strukturer man ingår i. På detta sätt samspelar den första och andra naturen. Denna bekännelseuppfattning, att bekänna sig som delaktig i en strukturell synd och skuld skulle

²⁰⁰ Grantén, *Utanför paradiset*, s. 101.

²⁰¹ Grantén, *Utanför paradiset* s.196.

²⁰² Grantén, “Med född synd eller helt perfekt?” i *Luther som utmaning* s 135-136.

²⁰³ Modeus, “Försoningen i liturgin” i *Tala om försoning* s.292

därför kunna leda till befriande konsekvenser för människor. Det blir befriande för dem som känner att de försöker välja gott trots att de är indragna i strukturer då en del av skulden kan förläggas till skuldsammanhanget. Det kan också upplevas befriande av de som vill förändra strukturerna och samhälle att tänka att deras moraliska handlande faktiskt spelar roll.

3.4.3.1 Slutsatsen av prövningen

Uppfattningen av att bekänna sin delaktighet i den strukturella synden och skulden kan ha befriande konsekvenser för människor. Den kan på ett individplan vara befriande eftersom människor upplever att den blir förlöst från sådant som den känner att den är indragen i och inte kan påverka, strukturerna, och att i alla fall en del av ansvaret förläggs utanför människan själv. På ett mer kollektivt plan kan tanken om att det finns en ärvd skuld i strukturerna härleda bort människan från hennes personliga ansvar, vilket inte leder till politiskt engagemang, samtidigt om man ser strukturerna som föränderliga och att ens moraliska agerande spelar roll så kan det leda till att socialt och politiskt engagemang att ändra dem.

3.4.4 Sammanfattning av prövningen

Bekännelseuppfattningen om att vara delaktig i en strukturell synd indikerar att synden också finns delvis också utanför människan och därav också ansvar och skulden, men också inom människan. Om människan lägger skulden utanför sig själv och inte tar på sig hela ansvaret för det onda utan menar att det finns i strukturerna är det inte koherent med en evangelisk luthersk tradition som snarare talar om synden som fångad i människans första natur. Bekännelseuppfattningen av delaktighet i den strukturella synden och skulden korresponderar väl med vad pastoralpsykologiska teorier säger utifrån att den både reflekterar vikten av att som individ inte bortförklara ansvar som är ens eget men ger också uttryck för det behov människor känner att frigöra sig från ansvar de är indragna i på grund av att de står i kontexten av en ond struktur. Uppfattningen av att bekänna sin delaktighet i den strukturella synden och skulden kan ha befriande konsekvenser för människor. Den kan på ett individplan vara befriande eftersom människor upplever att den blir förlöst från sådant som den känner att den är indragen i och inte kan påverka, strukturerna, och att i alla fall en del av ansvaret

förläggs utanför människan själv. På ett mer kollektivt plan kan tanken om att det finns en ärvd skuld i strukturerna härleda människan bort från hennes personliga ansvar, vilket inte leder till politiskt engagemang, samtidigt om man ser strukturerna som föränderliga och att ens moraliska agerande spelar roll så kan det leda till att socialt och politiskt engagemang att ändra dem.

4. "Vad ska man be och bekänna?" En rimlig syn på synd.

Efter att ha redogjort för och beskrivit idéinnehållet i bekännelseuppfattningarna och prövat dem utifrån koherensen med evangeliskt-luthersk tradition (teologiskt kriterium), utifrån korrespondensen med pastoralpsykoliska teorier (pastoralpsykologiskt kriterium) och utifrån möjliga konsekvenser (befriande kriterium) har jag nu ett underlag för att kunna slutföra svaret frågeställningen för den här uppsatsen "Vilka olika bekännelseuppfattningar går att identifiera i evangelisk-luthersk tradition när det gäller vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld och vilken är mest rimlig?"

4.1 Sammanfattning av resultatet av prövningen

4.1.1 Resultatet av prövningen att det teologiska kriteriet

Vad som har blivit tydligt i de olika bekännelseuppfattningarna när koherens prövades, hur väl den stämmer överens med evangelisk-luthersk tradition, är framförallt hur synden har med människans första natur att göra, att synden kommer inifrån henne själv. Synden och skulden är kopplad till tanken om att människan i sig självt har en ärvd syndig natur. Gemensamma drag handlar således om att skulden går att härleda tillbaka till hennes natur, även om skulden kan komma ur de moraliska verksynderna som följer av hennes ontologiska skuld tillstånd så förnekar de inte att de kan komma från hennes första natur. Även fast ett rent evangeliskt-lutherskt svar snarare skulle säga att de måste göra det menar jag att det ändå kan tolkas evangelisk-lutherskt så länge som hennes verksynder ändå går att härleda tillbaka till hennes natur.

De uppfattningar som klarade detta bäst: Ontologiska och objektiva

När koherenskriteriet inte har uppfyllts har det handlat om att människan på något vis vill rättfärdiga sig själv. Detta kan dels ske genom att den bekännande forcerar fram synder som att Guds förlåtelse skulle vara beroende av själva bebyggelsen, den gärning människan gör. Självrettfärdigandet kan också ske på det viset att den bekännande inte tar på sig ansvaret för skuld som egentligen är hennes att bära och exempelvis härleder den till strukturerna. På samma vis som att kriteriet uppfylls när hennes skuld går att härleda tillbaka till hennes första natur, så uppfylls inte kriteriet när skulden inte går att leda tillbaka till människans natur utan exempelvis förläggs utanför henne själv i strukturerna.

De uppfattningar som klarade detta sämst: Subjektiva och strukturella

4.1.2 Resultat av prövningen av det pastoralpsykologiska kriteriet

Vad som har blivit tydligt i de olika bebyggelseuppfattningarna när korrespondensen prövades, när den stämde överens med pastoralpsykologiska teorier så har det varit när uppfattningen har handlat om att den bekännande ska bekänna sin verkliga skuld, som ett objekt utanför sig själv och handlat om vad hon gör och inte vad hon är. Den har också korresponderat väl när den verkliga skulden sätts i relation till äkta skuldkänslor.

De uppfattningar som klarade detta bäst: Objektiva och möjligen den strukturella

När bebyggelseuppfattningarna inte har uppfyllt korrespondenskriteriet har det handlat om att skulden blivit för starkt förknippad med hennes person, vad hon är istället för vad hon gör vilket kan leda till överdrivna skuldkänslor eller skamkänslor. Precis som kriteriet ha uppfyllts då skulden har satts i relation till äkta skuldkänslor kan man se att det inte uppfyllts när bebyggandet utgår ifrån en falsk skuldkänsla.

De uppfattningar som klarade detta sämst: den ontologiska och möjligen den subjektiva

4.1.3 Resultat av prövningen av det befriande kriteriet

Vad som har blivit tydligt i de olika bekännelseuppfattningarna när de befriande konsekvenserna prövades handlade om att människan får förklaringar till hennes synd och skuld. Detta kan förklaras antingen utifrån att hon är fast i hennes egen syndiga natur eller att hon blir indragen och manipulerad av strukturella system, vilket kan vara befriande då hennes moraliska handlingar spelar mindre roll. Det har också lett till befriande konsekvenser om den bekännande har fått bekänna och blivit förlåten för sin verkliga skuld i relation till sina äkta skuldkänslor.

De uppfattningar som klarade detta bäst: Den objektiva (men till viss del de andra också)

Samtidigt kan också tanken om att förlägga skulden till hennes första eller andra natur göra att hon inte ser hennes moraliska handlingar som viktiga och att det inte stimulerar till aktivitet och engagemang på en kollektiv nivå. Bekännelseuppfattningen har heller inte uppfyllt det befriande kriteriet om den har lett till överdriven eller falsk skuldproblematik eller skamproblematik då det kan ses leda till psykisk och andlig ohälsa och snarare leda till passivitet än aktivitet.

De uppfattningar som klarade detta sämst: Den ontologiska

Resultat: *Utifrån ovanstående redogörelse vill jag nu besvara frågan "Vad bör en människa be och bekänna som sin synd och skuld? Svar: Bekänna den objektiva skulden.*

4.2. Det är skillnad på att erkänna och bekänna

Utifrån tidigare redogjorda resultat för prövningarna vill jag härmed klargöra skillnaden mellan de två begreppen erkänna och bekänna. Den här uppsatsens syfte är att reda ut vad man bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld. Jag kommer nu att utifrån föregående resultat klargöra vad jag menar med begreppen *erkänna* och *bekänna* för att

komma fram till min slutsats. Dessa ord kopplar jag också till orden *situation* och *relation* och kommer att använda mig av bekännelseuppfattningarna och resurser därifrån för att klargöra sambandet.

4.2.1 Vi kan erkänna situationen

Jag menar att det går att förstå situationen, som den existentiella livssituation människan har att utgå ifrån när hon lever i den här världen. Denna situation, eller livsvillkor, kan förklaras utgöras av hennes första natur, henne själv som benägen att göra syndiga handlingar, eller den andra natur, de strukturer eller skuldsammanhang som hon befinner sig i. Dessa två naturer, eller livsvillkor samverkar och påverkar också varandra. Genom att människan har ett fritt val och också ibland väljer ont leder det till onda strukturer, på samma sätt som att de onda strukturerna leder henne till att göra onda val. Detta går att tolka som människans livsvillkor, hennes existentiella tillstånd och situation. På det viset går det att förstå det som att människans sammanhang och situation, den värld hon lever i, som inkluderar henne själv (hennes första natur) och strukturerna (hennes andra natur) alltid kan beskrivas som en *situation med risk för att begå syndiga handlingar*. Jag menar att bekännelseuppfattningen om vårt ontologiska skuld tillstånd och bekännelseuppfattningen om vår delaktighet i den strukturella synden och skulden ger många resurser till att tänka kring frågan om *varför det sker onda handlingar*. Jag menar dock att utifrån att det likaså sker goda handlingar i världen så menar jag att denna situation också är en möjlighet för människan att göra gott. Men jag menar att det är viktigt att tänka att själva situationen i sig självt innebär inte synd eller skuld. Mellan situationen och skulden måste det finnas ett ansvar - en möjlighet att förvalta situationen men också en risk att begå en överträdelse för att det faktiskt ska kunna bli skuld. Det förklarar jag mer under nästa rubrik.

4.2.2 Vi bör bekänna den faktiska överträdelsen gentemot relationen

Om situationen är de mänskliga villkoren en människa har att utgå ifrån när hon lever i den här världen, så kan snarare hennes agerande beskrivas som att ta ansvar för *relationen*. Det går att förstå utifrån Hammars tanke om att det mellan situation och skuld finns ett ansvar. En människa föds in i den här världen, in i situationen och det är utifrån den hon kan ta ansvar,

hon har fått ett arvsansvar. Hon kan inte skylla ifrån sig ansvaret på strukturerna (hennes andra natur) eller på att hon är helt igenom syndig (hennes första natur) men hon kan se det som *förklaringar* till varför hon gör onda handlingar. Men det innebär inte att hon får mindre skuld när hon gör sina överträdelser. Möjligen kan det vara så att när hon har dessa två situationsförklaringar som grund, hennes två naturer, så kan hon förhoppningsvis känna mindre skam över att hennes överträdelser - eftersom hon förstår att det inte är helt lätt att leva i den här världen och att det finns en risk för att begå synd och därmed få skuld, genom hennes första eller andra natur. Det som är det centrala med tanken om relationen är att den handlar om människans *möjlighet* att göra gott eller ont, medan *varför* hon gör det snarare kan ledas tillbaka till situationen.

4.2.3 Hur mina framtagna bekännelseuppfattningar förhåller sig till att erkänna och bekänna.

Utifrån dessa två begreppsbilder, av situationen och relationen, menar jag att det endast finns två uppfattningar av de bekännelseuppfattningar som jag presenterat som faktiskt behandlar relationen. Detta gäller de uppfattningar som handlar om verksynden, de moraliska handlingar en människa gör och skulden som konsekvens av den faktiska överträdelser. Av dessa två verksyndsuppfattningar så är det endast bekännelseuppfattningen av den objektiva skulden som faktiskt garanterar att det är den verkliga skulden som bekänns, medan den skulle kunna ingå i uppfattningen om den subjektiva skulden så länge skuld känslan är i rätt proportion till den verkliga skulden.

De andra två bekännelseuppfattningarna handlar snarare helt eller delvis om en arvsyndstanke, som antingen finns i människans natur eller i strukturerna, eller både och då de samspelar med varandra, vilket kan ses som välbehövliga förklaringar till varför människan begår syndiga handlingar, men som jag tidigare redogjort för innebär de i sig inte skuld. För att något ska bli skuld måste det finnas ett ansvar, en överträdelse som bryts.

Sammanfattningsvis - utifrån dessa två rubriker går det att förstå att läran om arvsynden, oavsett om arvet av synden finns i människans natur eller i strukturerna går att beskrivas som

människans *situation*. Dessa arv går snarare att ses som förklaringar till varför människan begår syndiga handlingar, att hennes två naturer utgör en risk för att begå syndiga handlingar. Men jag menar att det är rimligt att förstå denna situation som människans livsvillkor i vilket utifrån hon har ett arvsansvar för *relationen*. Detta läge kan kan erkännas, bekräftas som förklaring utifrån vilket människan lever sitt liv. Det som att går att förstå som verksynd däremot, menar jag handlar om människans medvetna eller omedvetna handlingar när hon begår en faktiskt överträdelse gentemot relationen där konsekvenserna yttrar sig i skuld. När människan bryter mot hennes arvsansvar, hennes ansvar gentemot relationen, då är det snarare en fråga om att *bekänna* än att erkänna.

4.3. Den mest rimliga bekännelseuppfattningen

Efter att nu ha redogjort för resultatet av prövningen av mina bekännelseuppfattningar, samt gjort ett klagörande av begreppsparet erkänna och bekänna kopplat till situation och relation har jag nu i princip besvarat min frågeställning:

Vilka olika bekännelseuppfattningar går att identifiera i evangelisk-luthersk tradition när det gäller vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld och vilken är mest rimlig?

Där jag besvarar svaret på vilken sista delfrågan "Vilken är mest rimlig?" med:

Bekänna vår objektiva synd och skuld.

5. Vidare forskning

Det forskningsarbete jag gjort har öppnat upp för nya frågor i förhållande till det ämne jag behandlat. En av de riktningarna man kan gå är att fortsätta arbeta med den praktiska teologin och exempelvis Svenska kyrkans handbok. Här går det exempelvis att göra en diskursanalys av Svenska kyrkans handbok i sig som går att ta upp en reflektion/diskussion om utifrån mitt resultat. Vilka möjliga bekännelseuppfattningar finns i handboken? Jag inte gjort en diskursanalys på handboken i sig men denna uppsats kan ses som ett möjligt bidrag till att

kunna diskutera vidare vilka olika uttryck för vad man ska be och bekänna i dialog med den. På samma sätt som det går att göra detta med "Bön om förlåtelse" är det också intressant att se huruvida dopbönera i frågan om skulden uttrycker sig i den nya handboken för 2017 om man jämför med 1986 års handbok.

Den mest intressanta frågan dock som har väckt mitt intresse är just att allt mitt material, all typ av forskning jag har bekantat mig med inom detta fält har utgått från antagandet att människan har *skuld inför Gud*. Det finns ett direkt samband mellan hur hon agerar som leder till att hon får skuld inför Gud, den hon ansvarar för som Grantén uttrycker sig. Men kan människan bli tillskriven ett ansvar utan att själv sagt sitt ja till att ingå i det kontraktet? Jag menar att denna bild för skuldförhållandet utgår från hur vi förhåller oss mellanmänniskt. Men om man istället skulle prova tanken att Gud gett människan hennes liv och världen av nåd, hur beskrivs då denna skuld gentemot Gud? Är den juridisk eller fungerar som en tacksamhetsskuld? Hur ser kopplingen ut mellan att synda mot andra, sig själv och skapelsen och till Gud? Hur ser relationen mellan synd och skuld ut i relation till Gud? Vilka konsekvenser skulle det få om man slutar prata om skuld inför Gud? Om motivationen till att vi inte ska synda snarare handlar om att vi ska ta hand om oss själva och varandra och att konsekvenserna går ut över oss själva och att det i sig är ett straff, behövs då också tanken om att människan egentligen förtjänar ett straff men blir rättfärdig ändå?

Jag tänker att den rådande Gudsbilden om skuld inför Gud härstammar från ett feodalt samhälle och en androcentrisk miljö där Gud många gånger beskrivs som en vred far. Vad händer om vi istället tänker på Gud som en kärleksfull mor? Dorothee Sölle är en som närmar sig denna fråga när hon menar att en människas skuld inte kan gottgöras av en annan utomstående människa. En annan människa kan betala mina böter, men inte fungera som ersättare för min moraliska skuld. En sådan frälsning blir detsamma som en avhumanisering. Om Gud skulle utföra en sådan försoningshandling skulle Gud helt enkelt inte ta människan på allvar utan behandla människan som en schackpjäs i sitt kosmiska spel.²⁰⁴

²⁰⁴ Ekstrand och Bråkenheim, *Tala om försoning*, s. 70.

6. Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen var först och främst varit att synliggöra vilka olika bekännelseuppfattningar i evangelisk-luthersk tradition det finns över vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld samt tilldelas förlåtelse för. Ett vidare syfte var sedan att bedöma vilken av dessa som är mest rimlig utifrån att den ska kunna vara koherent med evangelisk-luthersk tradition, korrespondera med pastoralpsykologiska kunskaper samt leda till befriande konsekvenser för människor. Frågeställningen för den här uppsatsen har varit:

Vilka olika bekännelseuppfattningar går att identifiera i evangelisk-luthersk tradition när det gäller vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld och vilken är mest rimlig?

För att komma fram till vilka olika uppfattningar det funnits vad en människa bör bekänna och ta ansvar för som sin synd och skuld har jag använt mig av begreppet ”tankefigurer” som jag har benämnt som bekännelseuppfattningar. Dessa bekännelseuppfattningar är 1) Bekänna vårt ontologiska skuld tillstånd 2) Bekänna vår subjektiva synd och skuld 3) Bekänna vår objektiva synd och skuld 4) Bekänna vår delaktighet i den strukturella synden och skulden. Jag har redogjort för dessa uppfattningar och sedan prövat deras idéinnehåll gentemot koherensen med ett teologiskt kriterium utifrån en evangelisk-luthersk teori, gentemot korrespondensen med pastoralpsykologiska teorier och prövat dess goda konsekvenser genom ett befriande kriterium. Utifrån resultatet av prövningen har jag kommit fram till att den bekännelseuppfattning som är rimligast är bekännelseuppfattningen om vår objektiva synd och skuld, eftersom den bäst uttrycker människans överträdelse gentemot relationen där konsekvensen blir skuld medan andra uppfattningar kan fungera som förklaringar till varför hon får skuld men innebär inte i sig självt skuld.

7. Litteraturförteckning

- Aronson, Torbjörn, m.fl författare. *Confessio Augustana*, Publicerad: EFS Budbäraren, 2018
- Asplund, Johan, *Teorier om framtiden*, Stockholm : Liber Förlag i samarbete med Delegationen för långsiktigmotiverad forskning, 1979
- Aurelius, Carl Axel, *Luther i Sverige : den svenska Lutherbilden under fyra sekler*, Skellefteå : Artos, 2015
- Bonhoeffer, Dietrich, *Motstånd och underkastelse: brev och anteckningar från fängelset*, Örebro: Cordia, 2006.
- Brandby-Cöster, Margareta, *Att uppfatta allt mänskligt : underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*, Karlstad : Religionsvetenskap, Institutionen för samhällsvetenskap, Univ. [distributör], 2001
- Bråkheim, Carl-Reinhold "Förlåtelse i ett systematisk teologisk perspektiv", *Förlåtelse, kyrka och samhälle*, Uppsala : Teologiska institutionen, Uppsala universitet , 2007.
- Dalevi, Sören 2009 "Barnet och läran om arvssynden" i Svensk kyrkotidning, 105:25-26, s. 344-346.
- Engvall, Urban, red. *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, Publicerad: Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4
- Ekstrand, Thomas, "En luthersk kyrkohandbok?" *Svensk kyrkotidning*, nr 19 2010.
- Ekstrand, Thomas och Martinson, Mattias. *Tro och tvivel : systematiska reflektioner över kristen tro*. Lund : Studentlitteratur, 2004
- Ekstrand, Thomas. Red, Kamergrauzis, Normund, "Rättfärdiggörelseläran" ur boken *En gråtande gud och den förvirrade människan, om människosyn, livsåskådning och kristen tro*, Stockholm : Verbum, 2017
- Ekstrand, Thomas och Bråkenhielm, Carl Reinholds kapitel "Rättfärdiggörelseläran genom tiderna" i *Tala om försoning: reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* / Carl Reinhold Bråkenhielm, Göran Möller (red.) Stockholm : Verbum, 2015.
- Fritzson, Ulrica "Jag kunde åtminstone berätta hur jag dödade henne- " : om transformerande, rehumaniserande och försonande möjligheter för en skyldig människa, med utgångspunkt i

- Martin Bubers diskussioner kring existentiell skuld. Lund : Lunds universitet, Centrum för teologi och religionsvetenskap, 2017.
- Grantén, Eva Lotta. *Utanför paradiset*, Arvsyndsläran i nutida luthersk teologi och etik, (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Stockholm: Verbum, 2013.
- Grantén, Eva Lotta. “Synd, skuld och kristi försoningsverk - att tala nytt om Guds löften” i *Tala om försoning: reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi*, Carl Reinhold Bråkenhielm, Göran Möller (red.) Stockholm : Verbum, 2015.
- Grantén, Eva Lotta. “Med synd född eller helt perfekt” i Gerle, Elisabeth (red) *Luther som utmaning: om frihet och ansvar*. Verbum, Stockholm 2008.
- Grantén, Eva Lotta. “Det förlorade paradiset. Teodicé efter Darwin”, *Svensk teologisk kvartalskrift*, 85:4, 2009.
- Gerle, Elisabeth. *Sinnlighetens närvaro : Luther mellan kroppskult och kroppsförakt*. (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2015.
- Grenholm, Carl-Henric, *Att förstå religion : metoder för teologisk forskning*, Publicerad: Lund : Studentlitteratur, 2006
- Grenholm Carl-Henric & Göran Gunner (eds), *Lutheran Identity and Political Theology*. Eugene, Oregon: Pickwick 2014.
- Grenholm Carl-Henric & Göran Gunner (eds), *Justification in a Post-Christian Society*. Eugene, Oregon: Pickwick 2014.
- Grenholm, Carl-Henric, *Tro, moral och uddlös politik : om Luthersk etik*, (inom forskningsprojektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle”, lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2014.
- Hammar, Anna Karin *Skapelsens mysterium, Skapelsens sakrament: Dopteologi i mötet mellan tradition och situation*, (Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Faith and Ideologies, nr. 22), Uppsala universitet, 2009.
- Hewitt Suchocki, Marjorie, *The fall to violence, original sin in relational theology*, contium, New york, 1994.
- Hutch, Richard A. “Confessing without dying.” i *The Journal of Pastoral Care*, 48 nr 4 Vintern 1994, s 311-352.

- Hössjer, Boel, "Herren är mitt ibland oss" : en analys av föreställningar om gudsnärvaro i Den svenska kyrkohandboken från 1986, Skellefteå : Artos, 2006.
- Jarrick, Arne och Josephson Olle, *Från tanke till text*, Publicerad: Lund : Studentlitteratur, 1996
- Jeffner, Anders. Kriterier i kristen troslära: En principiell undersökning av nutida protestantisk dogmatik inom tyskt språkområde, (Kriterien christlicher Glaubenslehre, 1976), Uppsala Universitet, Teologiska institutionen. 1976.
- Jensen, Alexander S. med artikeln "Martin Luther's "sin boldly" revisited: A fresh look at a controversial concept in the light of modern pastoral psychology" i *Contact*, 137 2002, s. 2-13.
- Jichan J. Kim och Robert D med artikeln "A Theological and Psychological Defense of Self-Forgiveness: Implications for Counseling" i *Journal of Psychology & Theology*, 42 nr 3 hösten 2014, s. 260-268.
- Johannesson, Karin. *Helgelsens filosofi*, om andlig träning i luthersk tradition, (inom forskningsprojektet "Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle", lett av Carl-Henric Grenholm), Stockholm: Verbum, 2014
- Johannesson, Karin. "Konsekvensprövning", i Stenmark, Mikael, Johannesson, Karin, Jonbäck, Francis och Zackariasson, Ulf, red. *Filosofiska metoder i praktiken*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2018.
- Karlsson, Hans-Göran. *Förlåtelse från Gud : studier till förståelsen av syndabekännelse och avlösning* / Hans-Göran Karlsson, Stockholm : Skeab/Verbum, 1979
- Klingert, Rune. "Beredelsens innebörd och plats i kyrkans gudstjänstliv", i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, Engvall, Urban, red. Publicerad: Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4
- Künne, Friedrich Wilhelm med artikeln "Ministry of absolution" i *Lutheran Quarterly*, 22 nr 3 Aug 1970, s. 279-297.
- Larsson Göran, *Skamfilad : om skammens många ansikten & längtan efter liv*. Örebro : Cordia, 2007
- Li Oliver "Strategier i materialsökning" i *Filosofiska metoder i praktiken* redigerad av Stenmark, Mikael, Johannesson, Karin, Jonbäck, Francis och Zackariasson, Ulf, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2018.

- Lindén, Gunilla, "Synd och förlåtelse - några tankar ur ett feministiskt perspektiv" i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, redigerad av Engvall, Urban. Publicerad: Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4
- Lundberg, Ingeborg, Lars Åke Lundberg, Ragnar Wittgren *Gudstjänst för människan*, Lund : Håkan Ohlsson, 1972
- Löwegren, Mikael, (red.) "Bot, bön och lovsång" "*Till syndernas förlåtelse*" : *perspektiv på beredelsen i mässan* / Publicerad: Skellefteå : Artos, 2011
- Melin, Margareta. *Förlåta och bevara ditt hjärta*, Libris, 2015.
- Modéus, Martin. "Försoningen i liturgin" *Tala om försoning: reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* / Carl Reinhold Bråkenhielm, Göran Möller (red.) Stockholm : Verbum, 2015
- Nahnfeldt, Cecilia. Luthersk kallelse: handlingskraft och barmhärtighet, (inom forskningsprojektet "Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle", lett av Carl-Henric Grenholm), Verbum 2016.
- Niebuhr Reinhold, *The nature and destiny of man: A christian interpretation Vol 1. Human nature, Vol 2. Human destiny*, Westminster John Knox Press, Louisville, Ky., (1941) 1996.
- Nilsson, Nils-Henrik. "Synden och syndabekännelsen" i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, redigerad av Engvall, Urban, Publicerad: Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4
- Okkenhaug, Berit. *Själavård: en grundbok*, Örebro : Libris, 2004
- Pattison, Stephen, *Shame: Theory, Therapy, Theology*, Cambridge: Cambridge Univ. Press. 2000.
- Pless, John T. "Confession and absolution" *Lutheran Quarterly*, 30 nr 1 Våren 2016, s. 28-42.
- Prytz, Göran, "Det kan ta ett helt liv att fatta vad vi har fått ta emot" i "*Till syndernas förlåtelse*" : *perspektiv på beredelsen i mässan* Löwegren, Mikael, red.,: Skellefteå : Artos, 2011
- Ruether, Rosemary Radford, *Sexism and God-talk; towards a feminist theology*. London : SCM Press, 1983
- Saiving, Valarie, the "Human situation: a feminine view" i *Womanspirit Rising*, red. Christ Carol P och Plaskow Judith (Harper and Row, 1979). Artikeln publicerades första gången i *Journal Religion*, April 1960.

Sjöstrand, Lena. "Djup ropar till djup" i *Beredd möta det heliga : synd och förlåtelse i kyrkans gudstjänst*, Engvall, Urban, red. Publicerad: Uppsala : Sv. kyrkans nämnd för kyrkolivets utveckling, 2001 Serie: Mitt i församlingen, 1101-3370 ; 2001:4

Smedes, Lewis B. *Skam, skuld och befrielse*, Örebro: Libris förlag.

Öberg, Ingemar, *Himmelrikets nycklar och kyrklig bot i Luthers teologi 1517-1537*, Stockholm : Verbum, 1970

Övrig källhänvisningar:

"Lilla katekesen" i Svenska kyrkans bekännelseskrifter

Kyrkohandbok för Svenska kyrkan : antagen för Svenska kyrkan av 2017 års kyrkomöte. Del 1 Svenska kyrkan. Publicerad: [Uppsala] : Svenska kyrkan ; [2018] Tillverkad: 2018

Material utgivet av 2006 års handboksgrupp: "Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års handboksgrupp", Uppsala.

"Remissammanställning kyrkohandbokens förslag 2016", hämtad 30 mars 2019

<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken/dokumenten>

Svenska kyrkan, Svenska kyrkans forskningsenhet, "*Tankefigurer*", hämtad 30 mars 2019.

<https://www.svenskakyrkan.se/forskning/tankefigurer>

Svenska kyrkan, kyrkohandboken, *Den skam och skuldfyllda människans möte med gudstjänsten*, hämtad 30 mars 2019

<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken/den-skam-och-skuldfyllda-manniskans-mote-med-gudstjansten>

Svenska kyrkans forskningsenhet, *Luthersk teologi och etik i ett efterkristet samhälle*

<https://www.svenskakyrkan.se/forskning/luthersk-teologi-och-etik--i-ett-efterkristet-samhalle>